

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Соціально-гуманітарний факультет/
Кафедра психології та соціальної роботи

Гривнак Дмитро Тарасович

**Виявлення та реагування на випадки жорстокого
поводження з дитиною/Identifying and responding to cases
of child abuse**

спеціальність: 231 – Соціальна робота
освітньо-професійна програма – Соціальна робота

Випускна кваліфікаційна робота за освітнім ступенем «магістр»

Виконала студентка групи
СРМ-23
Д. Т. Гривнак

Науковий керівник:
к.ю. н., доцент О. М. Яремко

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту

«__» _____ 20__ р.
Завідувач кафедри
_____ А.Н. Гірняк

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИЯВЛЕННЯ ВИПАДКІВ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ДИТИНОЮ	8
1.1. Жорстоке поводження з дитиною як соціально-психологічне явище	8
1.2. Фактори ризику та захисні чинники жорстокого поводження з дитиною	11
1.3. Нормативно-правові засади виявлення та реагування на випадки жорстокого поводження з дитиною	15
Висновки до розділу 1	19
РОЗДІЛ 2. СИСТЕМА ВИЯВЛЕННЯ ТА РЕАГУВАННЯ НА ВИПАДКИ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ДИТИНОЮ	22
2.1. Суб'єкти та механізми виявлення випадків жорстокого поводження	22
2.2. Алгоритм реагування та міжвідомча взаємодія	31
2.3. Профілактика жорстокого поводження та розвиток професійних компетентностей фахівців	38
Висновки до розділу 2	46
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ТРЕНІНГОВОЇ ПРОГРАМИ З ПІДВИЩЕННЯ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ФАХІВЦІВ ЩОДО ВИЯВЛЕННЯ ТА РЕАГУВАННЯ НА ВИПАДКИ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ДИТИНОЮ	48
3.1. Методологія та організація емпіричного дослідження	48
3.2. Розробка та впровадження тренінгової програми для фахівців	53
3.3. Аналіз результатів та оцінка ефективності тренінгу	58
Висновки до розділу 3	64
ВИСНОВКИ	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	70
ДОДАТКИ	75

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасні трансформації українського суспільства, зумовлені повномасштабною війною, соціально-економічною нестабільністю та реформуванням системи соціальних послуг, загострюють проблему захисту дітей від жорстокого поводження. Йдеться не лише про окремі резонансні випадки, що потрапляють у медіа, а про масове, значною мірою латентне явище, пов'язане з нормалізацією «жорсткої дисципліни», хронічною бідністю, сімейною деструкцією, збройним конфліктом та вимушеним переміщенням. Вразливість дітей у таких умовах зростає, тоді як системи виявлення й реагування часто працюють фрагментарно, відштовхуючись від формальних процедур, а не від цілісного, заснованого на правах дитини підходу.

Нормативно-правова база України в сфері запобігання та протидії насильству щодо дітей загалом відповідає міжнародним стандартам (Конвенція ООН про права дитини, Стамбульська конвенція) та включає базові закони («Про охорону дитинства», «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про соціальні послуги», норми Сімейного та Кримінального кодексів), а також спеціальні підзаконні акти, що регламентують міжвідомчу взаємодію [2; 4; 6; 8–10; 12–16; 21; 22]. Проте на практиці фахівці соціальної, освітньої, медичної, правоохоронної систем нерідко демонструють невпевненість у власних повноваженнях, мають прогалини в знанні алгоритмів реагування, відчувають страх перед можливими конфліктами з батьками чи керівництвом і високий рівень професійного виснаження. Це створює стійкий розрив між «буквою закону» та реальною практикою захисту дитини й вказує на потребу у форматах, які «перекладають» нормативні вимоги мовою конкретних професійних дій.

В умовах війни та соціальної кризи жорстоке поводження з дітьми стає одночасно більш поширеним і більш латентним. Тому особливої ваги набуває розвиток професійних компетентностей фахівців, які у своїй роботі потенційно

стикаються з випадками насильства над дітьми: не лише знання законодавства, а й здатності розпізнавати різні форми насильства (у тому числі психологічне, занедбання, цифрове насильство), оцінювати ризики, діяти за алгоритмом, взаємодіяти в мультидисциплінарній команді, комунікувати з дитиною на засадах травмаорієнтованого підходу, водночас дбаючи про власні професійні й емоційні ресурси. Розвиток таких компетентностей вимагає цілеспрямованих, науково обґрунтованих програм підготовки та підвищення кваліфікації, які проходять емпіричну перевірку їхньої ефективності.

Відповідноактуальність теми магістерської роботи зумовлена поєднанням кількох чинників: зростанням ризиків жорстокого поводження з дітьми в умовах війни й соціальної кризи; значною латентністю цього явища; розривом між міжнародними й національними стандартами та реальною практикою захисту дитини; браком якісно розроблених і апробованих тренінгових програм для мультидисциплінарних команд, спрямованих на формування компетентностей щодо виявлення та реагування на жорстоке поводження з дитиною. Саме ця сукупність чинників обумовлює необхідність наукового дослідження, спрямованого на розробку й оцінювання ефективності спеціальної тренінгової програми.

Об'єкт дослідження – процес виявлення та реагування на випадки жорстокого поводження з дитиною в діяльності фахівців соціальної сфери, освіти, охорони здоров'я, правоохоронних органів і недержавних організацій.

Предмет дослідження – професійні компетентності фахівців щодо виявлення, оцінки ризиків та реагування на випадки жорстокого поводження з дитиною та можливості їх розвитку в межах спеціально розробленої тренінгової програми.

Мета дослідження – теоретично проаналізувати проблему жорстокого поводження з дитиною в контексті міжнародних і національних підходів до захисту прав дитини та емпірично оцінити ефективність тренінгової програми, спрямованої на підвищення компетентностей фахівців щодо виявлення й реагування на випадки жорстокого поводження з дитиною.

Для досягнення поставленої мети сформульовано такі **завдання дослідження**:

1) проаналізувати теоретичні підходи до розуміння жорстокого поводження з дитиною як багатовимірною соціально-психологічного явища, систематизувати форми насильства, фактори ризику та захисні чинники на різних рівнях соціально-екологічної моделі;

2) охарактеризувати міжнародні стандарти та нормативно-правові засади України щодо запобігання насильству над дітьми, виявлення та реагування на такі випадки, визначити ключові вимоги до діяльності фахівців і міжвідомчої взаємодії;

3) описати структуру, суб'єктів, механізми функціонування системи виявлення та реагування на випадки жорстокого поводження з дитиною в Україні, з урахуванням викликів повномасштабної війни;

4) визначити зміст і структуру професійних компетентностей фахівців щодо виявлення, оцінки ризиків та реагування на випадки жорстокого поводження з дитиною, окреслити можливості їх розвитку засобами тренінгових технологій;

5) розробити тренінгову програму для фахівців, які працюють із дітьми та сім'ями, спрямовану на підвищення компетентностей щодо виявлення й реагування на випадки жорстокого поводження з дитиною, та описати її змістово-організаційні особливості;

6) провести емпіричне дослідження, спрямоване на оцінку впливу тренінгової програми на знання, установки та суб'єктивну готовність фахівців до професійних дій у ситуаціях підозри чи підтвердженого жорстокого поводження з дитиною;

7) проаналізувати результати кількісного та якісного оцінювання ефективності тренінгу, сформулювати висновки й практичні рекомендації щодо використання програми в системі підвищення кваліфікації та в роботі мультидисциплінарних команд.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань застосовано комплекс взаємодоповнювальних методів:

– теоретичні: аналіз, порівняння й узагальнення наукових джерел із психології, соціальної роботи, права, педагогіки; аналіз міжнародних документів та нормативно-правових актів України; систематизація теоретичних і емпіричних даних у логіці соціально-екологічного та компетентнісного підходів;

– емпіричні: анкетування (авторський опитувальник знань, шкали установок і суб'єктивної готовності до дії), адаптовані психодіагностичні методики; рефлексивні есе та відповіді на відкриті запитання; елементи польового спостереження за участю фахівців у тренінгу;

– методи обробки даних: описова статистика, критерій t-Ст'юдента для залежних вибірок, контент-аналіз якісних даних.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

– уточнено зміст поняття «жорстоке поводження з дитиною» в контексті повномасштабної війни та трансформації соціальних послуг, із виокремленням цифрових форм насильства та їх наслідків;

– систематизовано фактори ризику та захисні чинники жорстокого поводження з дитиною на рівні дитини, сім'ї, громади та суспільства, інтерпретовані крізь призму соціально-екологічної моделі;

– конкретизовано структуру професійних компетентностей фахівців щодо виявлення й реагування на випадки жорстокого поводження з дитиною;

– запропоновано та апробовано тренінгову програму, що поєднує правозахисний, травмаорієнтований та міжвідомчий підходи й спрямована на розвиток знань, установок і суб'єктивної готовності фахівців до професійних дій.

Практичне значення роботи полягає в тому, що:

– розроблена тренінгова програма може бути використана як модель для організації навчання та підвищення кваліфікації фахівців системи соціальних

послуг, освіти, охорони здоров'я, поліції, неурядові організації (далі - НУО) на рівні громад і регіонів;

– результати емпіричного дослідження можуть слугувати підґрунтям для розроблення локальних протоколів, стандартних операційних процедур і чек-листів для фахівців, які залучені до виявлення та реагування на випадки жорстокого поводження з дитиною;

– сформульовані висновки та рекомендації можуть бути використані органами місцевого самоврядування, керівниками закладів і служб для планування міжвідомчих навчань, супервізійних форматів роботи та вдосконалення системи захисту дітей.

Апробація результатів дослідження здійснювалася шляхом їх представлення у доповідях на двох міжнародних науково-практичних конференціях:

1. Міжнародній науково-практичній конференції «Медіація & Університети 2.0» (14-15 листопада 2025 р., м. Львів).

2. IV Міжнародній науково-практичній конференції «Психосоціальні ресурси особистісного та соціального розвитку в епоху глобалізації» (7 листопада 2025 р., м. Тернопіль).

Структура магістерської роботи зумовлена логікою дослідження та досягненням поставленої мети. Робота складається зі вступу, трьох розділів, дев'яти, висновків, списку використаних джерел і додатків (45 найменувань). Загальний обсяг магістерської роботи становлять **80** сторінок, з яких основний текст становлять – 69 сторінок

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИЯВЛЕННЯ ВИПАДКІВ ЖОСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ДИТИНОЮ

1.1. Жорстоке поводження з дитиною як соціально-психологічне явище

Проблема жорстокого поводження з дітьми посідає особливе місце в сучасній соціальній та психологічній науці, оскільки поєднує індивідуально-психологічні, сімейні, правові й соціально-політичні аспекти [18; 20; 23]. У міжнародних документах і дослідженнях наголошується, що насильство щодо дітей є не поодинокими випадками девіантної поведінки окремих дорослих, а масовим соціальним явищем, яке відтворюється на різних рівнях суспільства [18; 20]. За даними UNICEF, значна частка дітей у світі бодай раз у житті зазнає фізичного покарання, приниження або інших форм насильства з боку батьків, опікунів, педагогів чи однолітків [18].

У Конвенції ООН про права дитини закріплено право кожної дитини на захист від усіх форм фізичного чи психічного насильства, образ, недбалоного ставлення, експлуатації та зловживання (ст. 19) [21]. Українське законодавство розвиває ці положення, гарантуючи право дитини на захист від жорстокого поводження в Законі України «Про охорону дитинства» [10] та визначаючи домашнє насильство (включно з насильством щодо дітей) як протиправну дію чи бездіяльність у Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [9]. Таким чином, жорстоке поводження з дитиною розглядається не лише як морально неприйнятна поведінка, а як порушення базових прав людини й прав дитини, що вимагає системної реакції держави й суспільства [9; 10; 21].

У науковій літературі поняття «жорстоке поводження з дитиною» охоплює різні форми дій та бездіяльності дорослих, які завдають шкоди

фізичному, психічному, емоційному чи соціальному благополуччю дитини. Дослідники пропонують дещо відмінні класифікації, однак найчастіше виокремлюють фізичне, сексуальне, психологічне (емоційне) насильство та недбале ставлення (занедбання) [20; 23]. Українські автори також підкреслюють, що у вітчизняному контексті до жорстокого поводження часто відносять систематичні приниження, принизливі виховні практики, ігнорування потреб дитини та використання її в конфліктах дорослих (наприклад, як «знаряддя» у сімейних спорах) [1; 5; 7]. У цьому сенсі жорстоке поводження з дитиною не зводиться до «екстремальних випадків», а включає звичні, але травматичні практики щоденного спілкування [1; 5; 7; 23].

Фізичне насильство включає навмисне застосування сили проти дитини, що може призвести до тілесних ушкоджень, болю чи фізичного страждання. Це не лише тяжкі побої, а й «легкі» форми фізичного покарання – ляпаси, штовхання, стусани, які традиційно можуть сприйматися частиною батьків як «нормальні» способи дисципліни [1, с. 78–82; 23, с. 12–15]. Сексуальне насильство стосується залучення дитини до будь-яких сексуальних дій, що не відповідають її віку й розвитку, порушують кордони та завдають глибокої психологічної травми [20].

Психологічне (емоційне) насильство, за В. О. Меркуловою, проявляється у систематичних приниженнях, погрозах, ігноруванні емоційних потреб дитини, маніпулюванні почуттями, ізоляції, принизливій критиці [5, с. 122–124]. Такі впливи не залишають фізичних слідів, однак руйнують самооцінку, почуття безпеки, довіру до дорослих, можуть сприяти розвитку тривожних, депресивних і поведінкових розладів [5; 18; 20]. Недбале ставлення (занедбання) передбачає систематичне невиконання батьками чи опікунами своїх обов'язків щодо забезпечення базових потреб дитини – харчування, медичної допомоги, одягу, безпеки, доступу до освіти [20].

Окремо в літературі виділяють економічне насильство щодо дітей, пов'язане з позбавленням дитини доступу до необхідних ресурсів (кошти, майно, житло, можливість навчання, лікування) з мотивів контролю або

покарання, а також цифрове насильство (кібербулінг, онлайн-експлуатація, поширення інтимних зображень без згоди) як нові форми, пов'язані з розвитком інформаційних технологій [18; 20]. У підлітковому віці саме ці «новітні» форми можуть мати не менш травматичний ефект, ніж безпосередні фізичні дії [18; 23].

Сучасні дослідники наголошують, що межі між формами насильства часто є умовними: у реальному житті діти нерідко зазнають комбінації фізичних, психологічних та інших проявів жорстокого поводження [18; 23]. У вітчизняних дослідженнях описуються випадки, коли фізичні покарання супроводжуються образами, приниженнями, ігноруванням потреб дитини, а недбале ставлення поєднується з емоційною холодністю та відсутністю підтримки [1; 7]. Це важливо враховувати при діагностиці та плануванні допомоги: часто потрібно реагувати не на «один епізод», а на хронічний патерн взаємодії [7; 18; 20].

З погляду соціальної психології, жорстоке поводження з дитиною є результатом взаємодії індивідуальних характеристик батьків і дітей, сімейної динаміки, впливу найближчого оточення та ширших соціально-економічних умов. Екологічний підхід У. Бронфенбреннера дозволяє розглядати дитину в системі мікро-, мезо-, екзо- та макросередовища, де насильство може виникати на стику різних «кіл» впливу [19]. У цьому контексті дитина є не лише «об'єктом» впливу, а й активним учасником взаємодії, яка відбувається в умовах нерівності влади, залежності та вразливості [18; 19].

Окремий блок досліджень присвячено наслідкам жорстокого поводження. Міжнародні й українські автори описують широкий спектр коротко- й довгострокових наслідків – від травм, порушень фізичного здоров'я, затримки розвитку до формування почуття провини й сорому, труднощів із довірою, підвищеного ризику депресії, тривожних і посттравматичних розладів, суїцидальної поведінки [18; 20; 7, с. 41–52]. Виявлено також зв'язок між досвідом насильства в дитинстві й подальшою схильністю до агресивної поведінки, насильницьких стосунків у дорослому житті, зловживання

психоактивними речовинами [23]. Формується феномен міжпоколінної передачі насильства, коли дорослі, що пережили насильство в дитинстві, з вищою імовірністю застосовують його у своїх сім'ях [18; 23].

Умови повномасштабної війни посилюють вразливість дітей: втрата житла, смерть близьких, вимушене переміщення, досвід обстрілів і бомбардувань створюють додатковий фон травматизації, на якому навіть «помірні» форми батьківської жорсткості можуть мати значно тяжчі наслідки. У таких умовах особливо актуальною стає інтеграція підходів психотравматології, дитячої психології та соціальної роботи у розумінні й подоланні наслідків жорстокого поводження [7; 18].

Таким чином, жорстоке поводження з дитиною слід розглядати як багатовимірне соціально-психологічне явище, яке поєднує індивідуальні, сімейні та структурні чинники і має комплексні наслідки для розвитку особистості й функціонування суспільства [18; 19; 23]. Це теоретичне підґрунтя є важливим для подальшого аналізу факторів ризику й захисних чинників (п. 1.2) та нормативно-правових механізмів виявлення і реагування (п. 1.3), а також для обґрунтування необхідності розроблення спеціальних програм підготовки фахівців [1; 7; 18; 23].

1.2. Фактори ризику та захисні чинники жорстокого поводження з дитиною

Аналіз жорстокого поводження з дітьми доцільно здійснювати в логіці соціально-екологічної моделі, яка розрізняє чинники ризику на рівні індивіда, сім'ї, спільноти й суспільства [19]. Такий підхід дозволяє відійти від спрощеного образу «проблемної сім'ї» і побачити ширший контекст – бідність, війну, соціальну ізоляцію, недоступність послуг, слабкість системи захисту дітей [23, с. 9–12]. У міжнародних оглядах наголошується, що насильство майже ніколи не пояснюється одним фактором: воно виникає як результат

накладання кількох ризиків на тлі недостатньої кількості захисних чинників – підтримки значущих дорослих, безпечного оточення, доступу до послуг, життєвих навичок дитини [24, с. 15–18].

На суспільному рівні до значущих ризиків відносять соціально-економічну нестабільність, бідність, високий рівень безробіття, збройний конфлікт, вимушене переміщення, а також культурні норми, що толерують «жорстку» дисципліну та фізичні покарання дітей [23, с. 20–23]. Формально Закон України «Про охорону дитинства» та Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» гарантують право дитини на захист від усіх форм насильства й зобов'язують державні органи діяти в найкращих інтересах дитини [10, ст. 10–11; 9, ст. 1–3]. Однак емпіричні спостереження показують, що значна частина дорослих продовжує сприймати фізичні покарання та приниження як «нормальний» виховний інструмент, що підтримує високий рівень латентності насильства над дітьми [7, с. 5–7]. До макрорівневих ризиків належать також стигматизація психічних розладів і звернення по допомогу, недовіра до інституцій, корупція й формалізм у роботі служб [7; 18].

На рівні спільноти ризики пов'язані з криміногенною ситуацією, доступністю алкоголю та наркотичних речовин, відсутністю безпечних освітніх та дозвіллевих просторів, слабкістю неформальних мереж взаємодопомоги. Дослідження С. В. Корогод демонструють, що освітнє середовище може бути як ресурсом захисту, так і місцем відтворення насильства – через булінг, кібербулінг, застосування принизливих «дисциплінарних» практик [3, с. 116–118]. В умовах повномасштабної війни школи додатково дестабілізуються: діти переживають евакуацію, втрату дому, розрив дружніх зв'язків, що підвищує конфліктність і ймовірність насильства між однолітками й із боку дорослих [3, с. 119–121]. Важливими є також характеристики громади: рівень згуртованості, довіри, наявність/відсутність «місць сили» (безпечних просторів для дітей і підлітків) [3; 24].

Сімейні та батьківські чинники ризику включають хронічні конфлікти між дорослими, насильство в парі, досвід власного дитячого насильства у

батьків, психічні розлади, зловживання алкоголем чи психоактивними речовинами, низьку батьківську компетентність, емоційну незрілість, ізолюваність сім'ї від соціальної підтримки. У методичних рекомендаціях В. П. Савенко та колег показано, що найвища ймовірність жорстокого поводження спостерігається у сім'ях, де поєднуються економічні труднощі, залежності, дефіцит емоційної підтримки й міжпоколінна «спадкоємність» насильницьких виховних практик [7, с. 10–15]. Автори підкреслюють, що в таких сім'ях частіше домінують авторитарні стилі виховання, жорстка ієрархія та силові методи розв'язання конфліктів [7, с. 16–18].

На індивідуальному рівні чинники ризику стосуються і дорослих, і дітей. Для батьків це імпульсивність, низька толерантність до фрустрації, депресивні чи тривожні розлади, авторитарні установки («дитина – власність батьків»), знижений рівень емпатії [7, с. 19–20]. Для дітей – інвалідність, хронічні захворювання, поведінкові та навчальні труднощі, попередній травматичний досвід, який робить їх більш уразливими до подальших форм насильства [23, с. 24–25]. Деякі автори звертають увагу на гендерний аспект: хлопчики частіше зазнають фізичного насильства й жорстких покарань, дівчатка – сексуального насильства й контролюючих практик [18; 20].

Окрема увага у світових та вітчизняних дослідженнях приділяється явищу накопичення ризиків, коли кілька відносно «помірних» факторів (наприклад, бідність, ізолюваність сім'ї, депресивний стан одного з батьків) у поєднанні різко збільшують імовірність насильства [24, с. 27–29]. Особливо вразливими в цьому контексті є діти з інвалідністю, діти з ВПО-сімей, діти з маргіналізованих груп, щодо яких поєднуються стигматизація, дискримінація та структурна бідність [7, с. 28–30]. Це вимагає від фахівців уміння бачити не лише «поведінку дитини», а й контекст, у якому вона живе [7; 23; 24].

Водночас соціально-екологічний підхід акцентує на захисних чинниках, які знижують імовірність жорстокого поводження та пом'якшують його наслідки. Рамка INSPIRE систематизує сім груп стратегій:

- 1) реалізація й дотримання законів;

- 2) трансформація насильницьких норм;
- 3) створення безпечних середовищ;
- 4) підтримка батьків і піклувальників;
- 5) зміцнення доходів сімей;
- 6) розвиток систем реагування та підтримки;
- 7) освіта й життєві навички дітей [23, с. 7–8; 24, с. 21–24].

На рівні дитини до захисних чинників належить наявність хоча б одного стабільного, безпечно прив'язаного дорослого, досвід підтримуючої взаємодії з однолітками, розвинені навички саморегуляції, уміння звертатися по допомогу [24, с. 32–34].

На сімейному рівні ключовими захисними чинниками є розширене соціальне оточення (родичі, сусіди, громада), що може підтримати сім'ю в кризі; участь батьків у програмах розвитку батьківського потенціалу; базова матеріальна стабільність [7, с. 25–27]. На рівні громади – інклюзивні й безпечні заклади освіти, доступні соціальні послуги, програми психосоціальної підтримки, неформальні мережі взаємодопомоги [3, с. 121–123]. На рівні суспільства – чіткі законодавчі норми й алгоритми реагування, криміналізація насильства, системні інформаційні кампанії, які формують нульову толерантність до насильства над дітьми [23, с. 28–30].

Українське законодавство останніх років поступово «вшиває» ці захисні механізми у правове поле. Постанова КМУ № 585 «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах» зобов'язує органи влади виявляти дітей, постраждалих від жорстокого поводження, проводити оцінку потреб, розробляти індивідуальний план надання послуг і координувати міжвідомчу взаємодію (п. 3–9) [8]. Постанова КМУ № 866 деталізує повноваження органів опіки та піклування й комісій з питань захисту прав дитини у частині оцінки ризиків, тимчасового відібрання дитини та влаштування її у безпечне середовище (п. 22–29) [6]. Ці документи задають рамку, всередині якої мають будуватися локальні механізми підтримки сімей і профілактики насильства [6; 8].

В умовах повномасштабної війни до традиційних чинників ризику (бідність, безробіття, зловживання алкоголем, міжпоколінний досвід насильства) додаються бойові травми батьків, внутрішнє переміщення, розлука з членами сім'ї, втрата домівки. Водночас розвиток мобільних бригад соціально-психологічної допомоги, психологічних служб в освіті, community-based програм підтримки сімей та імплементація підходу INSPIRE у стратегічних документах створюють можливості для посилення захисних чинників [7, с. 30–33; 24, с. 40–43]. Це безпосередньо пов'язує теоретичний аналіз ризиків і ресурсів з практикою розроблення програм підтримки сімей і фахівців, у тому числі тренінгових програм, які будуть предметом емпіричного розділу магістерського дослідження [7; 23; 24].

1.3. Нормативно-правові засади виявлення та реагування на випадки жорстокого поводження з дитиною

Нормативно-правові засади захисту дітей від жорстокого поводження в Україні формуються як багаторівнева система, що поєднує міжнародні стандарти, базові закони, галузеві кодекси та спеціальні підзаконні акти. Її фундаментом є Конвенція ООН про права дитини, яка закріплює принцип пріоритету найкращих інтересів дитини (ст. 3) та зобов'язує держави захищати дітей від усіх форм фізичного й психічного насильства, образ, недбалого ставлення, експлуатації (ст. 19) [21]. Стамбульська конвенція (Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами), ратифікована Україною у 2022 р., конкретизує ці зобов'язання у сфері запобігання й протидії насильству щодо жінок і домашньому насильству, підкреслюючи обов'язок держави забезпечувати спеціальні заходи захисту й підтримки дітей, які постраждали або стали свідками насильства (ст. 18-26, ст. 11) [22].

Національне законодавство визначає загальні гарантії й спеціальні механізми захисту дітей. Закон України «Про охорону дитинства» закріплює право дитини на захист від усіх форм насильства, недбалого ставлення та експлуатації, покладаючи на органи державної влади, органи місцевого самоврядування і батьків обов'язок забезпечувати реалізацію цих прав (ст. ст. 1, 10–11) [10]. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» вводить визначення домашнього насильства, перелік його форм (фізичне, сексуальне, психологічне, економічне), описує систему суб'єктів, уповноважених здійснювати запобігання й реагування, та визнає дитину постраждалою особою не лише у випадку прямого насильства, а й свідкування насильству щодо інших членів сім'ї (ст. ст. 1, 3, 4) [9]. У Кримінальному кодексі України передбачено відповідальність за окремі злочини проти життя й здоров'я, статевої свободи та недоторканності, а також спеціальну норму щодо домашнього насильства (ст. 126-1) [4].

Закон України «Про соціальні послуги» задає рамку для організації допомоги дітям, які постраждали від жорстокого поводження або перебувають у складних життєвих обставинах. Він вводить поняття «складні життєві обставини», «базові соціальні послуги», «ведення випадку», визначає суб'єктів системи соціальних послуг та їхні повноваження й покладає на органи місцевого самоврядування обов'язок забезпечувати доступність послуг на території громади (ст. 1, ст. 16–17) [12]. Саме через механізм оцінки потреб дитини та індивідуального плану надання послуг реалізується міжсекторальний підхід до захисту дітей, які зазнали насильства [7, с. 35–37]. У Сімейному кодексі України встановлено обов'язки батьків щодо виховання й утримання дітей, а також підстави для позбавлення батьківських прав, відібрання дитини без позбавлення прав тощо (ст. 150–170) [16].

Окремий блок становлять постанови Кабінету Міністрів України, що деталізують алгоритми виявлення й реагування. Постанова КМУ № 585 «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах» затвердила Порядок, який поширюється, зокрема, на дітей,

постраждалих від жорстокого поводження. У документі визначено критерії складних життєвих обставин (у тому числі насильство, загроза життю та здоров'ю), процедуру первинного виявлення, проведення оцінки потреб, розроблення індивідуального плану надання послуг, а також механізми координації дій між службами у справах дітей, центрами соціальних послуг, закладами освіти й охорони здоров'я (п. 3–9) [8].

Постанова КМУ № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» визначає повноваження органів опіки та піклування, порядок розгляду повідомлень про загрозу життю чи здоров'ю дитини, проведення обстеження умов проживання, ухвалення рішень щодо тимчасового відібрання дитини без позбавлення батьківських прав і влаштування її в безпечне середовище (п. 22–29) [6]. Документ також регламентує діяльність комісій з питань захисту прав дитини як колегіальних органів, що забезпечують міжвідомчий підхід до прийняття рішень про захист дитини (п. 33–36) [6]. Саме в межах цих процедур часто ухвалюються найскладніші рішення щодо долі дитини [7, с. 38–40].

Важливу роль відіграють акти, які визначають взаємодію суб'єктів у сфері запобігання та протидії насильству. Постанова КМУ № 658 затверджує Порядок взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі, визначаючи алгоритми обміну інформацією, відповідальність за бездіяльність, маршрутизацію постраждалих осіб, включно з дітьми [13]. Документ фактично описує «маршрут дитини» у системі захисту – від первинного сигналу до прийняття рішень і надання послуг [7, с. 41–43].

Новою ключовою ланкою є Порядок реагування на випадки насильства та жорстокого поводження з дітьми, затверджений постановою КМУ № 1513 від 19.11.2025 р. (реквізити уточнюються після офіційної публікації). Цей Порядок запроваджує єдиний механізм реагування для всіх закладів і установ, що працюють із дітьми (освіта, охорона здоров'я, соціальний захист, культура, молодіжні центри, громадські організації). У ньому визначено:

- обов'язки працівників у разі виявлення ознак насильства (невідкладне припинення ситуації, домедична допомога, виклик поліції й екстрених служб, фіксація факту) (п. 7–9) [15];
- алгоритм повідомлення служби у справах дітей, центрів соціальних послуг, Національної поліції (п. 10–14) [15];
- повноваження керівника закладу щодо затвердження внутрішніх положень, створення та роботи комісії з розгляду випадків насильства, організації навчання персоналу (п. 15–18) [15];
- порядок розроблення та реалізації індивідуального плану захисту й підтримки дитини, моніторингу ефективності вжитих заходів (п. 19–23) [15].

Правову рамку доповнюють методичні документи, орієнтовані на практиків. У методичних рекомендаціях «Причини та наслідки вчинення насильства по відношенню до дітей» детально описано ознаки різних форм насильства, індикатори ризику, алгоритми дій працівників поліції, освіти й соціальної сфери, схеми міжвідомчої взаємодії та акцентовано на ранньому виявленні й документуванні випадків [7, с. 41–52]. Стаття С. В. Корогод про насильство в освітньому середовищі демонструє, що на практиці залишається розрив між нормами й компетентностями педагогів: не всі вчителі орієнтуються в алгоритмах реагування, побоюються «конфліктів із батьками», недооцінюють значення психологічного насильства та булінгу [3, с. 123–126]. Це вказує на необхідність цілеспрямованих освітніх програм для педагогічних колективів [3; 7].

У дослідженнях підкреслюється, що нормативно-правова база створює необхідну, але недостатню умову для ефективного захисту дітей. Критичними залишаються питання практичного впровадження процедур, підготовки кадрів, доступності послуг, належної фіксації випадків насильства й ведення статистики [7, с. 53–56; 18]. Нерідко фахівці соромляться або бояться «перебільшити» ситуацію, не мають впевненості у своїх повноваженнях, не володіють навичками міжвідомчої взаємодії [7; 23]. У цьому контексті особливої ваги набувають освітні та тренінгові програми для соціальних

працівників, психологів, педагогів, медіаторів, які дозволяють «перекласти» норми права в чіткі професійні дії – від первинного розпізнавання ознак насильства до документування і взаємодії з іншими суб'єктами системи захисту [3; 7; 24].

Таким чином, нормативно-правові засади виявлення та реагування на випадки жорстокого поводження з дитиною в Україні складаються з трьох взаємопов'язаних блоків:

- **базові гарантії прав дитини** – міжнародні стандарти (Конвенція ООН, Стамбульська конвенція) та національні закони («Про охорону дитинства», «Про соціальні послуги», «Про запобігання та протидію домашньому насильству», норми Сімейного й Кримінального кодексів) [4; 9; 10; 12; 16; 21; 22];

- **спеціальні акти щодо дітей у складних життєвих обставинах** – насамперед постанова КМУ № 585 та постанова КМУ № 866, які визначають механізми виявлення дітей, проведення оцінки потреб, захисту й влаштування дитини [6; 8];

- **операційні механізми реагування** – Порядок реагування на випадки насильства та жорстокого поводження з дітьми, локальні положення закладів, міжвідомчі протоколи, методичні рекомендації для фахівців [7; 13–15].

Саме на цій нормативній основі в подальших розділах магістерської роботи доцільно будувати аналіз реальної практики виявлення та реагування й розробляти тренінгову програму підвищення компетентностей фахівців (Розділ 3), яка має допомогти зменшити розрив між «буквою закону» та повсякденною практикою захисту дитини [7; 18; 23; 24].

Висновки до розділу 1

1. Жорстоке поводження з дитиною – це широкий спектр дій і бездіяльності дорослих, що завдають шкоди фізичному, психічному,

емоційному чи соціальному благополуччю дитини; його основними формами є фізичне, сексуальне, психологічне (емоційне) насильство, недбале ставлення (занедбання), а також економічне та цифрове насильство. Йдеться не про поодинокі девіантні випадки, а про масове соціальне явище: міжнародні та національні дослідження засвідчують високу поширеність фізичних покарань, принижень, психологічного насильства та занедбання, значна частина яких залишається латентною через толерантність до «жорсткої дисципліни» й низьку готовність звертатися по допомогу. У реальному житті діти частіше зазнають поєднання різних проявів жорстокого поводження, що спричиняє кумулятивний травматичний ефект і дає підстави розглядати його як системне порушення основних прав людини та прав дитини, а не лише як морально неприйнятну поведінку окремих батьків.

2. Соціально-екологічна модель У. Бронфенбреннера дозволяє розглядати насильство щодо дітей як результат поєднання чинників на індивідуальному, сімейному, рівні громади та суспільства. До ризиків на макрорівні належать війна, бідність, безробіття, насильницькі культурні норми й стигматизація звернення по психосоціальну допомогу; на рівні громади – криміногенна ситуація, доступність алкоголю й наркотиків, брак безпечних освітніх і дозвіллевих просторів; на сімейному рівні – конфлікти між батьками, насильство в парі, залежності, психічні розлади, низька батьківська компетентність; на індивідуальному – інвалідність, хронічні захворювання, поведінкові труднощі, попередня травматизація дитини.

Водночас окрема роль належить захисним чинникам: стабільні довірливі стосунки з дорослим, навички саморегуляції дитини, соціальна підтримка сім'ї, інклюзивні та безпечні заклади освіти, доступні соціальні послуги, чітке законодавства й алгоритми реагування, інформаційні кампанії нульової толерантності до насильства. Такий баланс аналізу ризиків і ресурсів відповідає рамці INSPIRE, яка трактує профілактику насильства щодо дітей як цілісну системну стратегію.

3. Нормативно-правова база захисту дітей від жорстокого поводження в Україні є багаторівневою системою, фундамент якої становлять:

- міжнародні стандарти (Конвенція ООН про права дитини, Стамбульська конвенція та інші документи ООН і Ради Європи) [21; 22],

- національні закони («Про охорону дитинства», «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про соціальні послуги», норми Сімейного та Кримінального кодексів України), що визначають гарантії прав дитини, форми насильства й коло суб'єктів захисту [4; 9; 10; 12; 16],

- спеціальні підзаконні акти (постанови КМУ № 585, № 866, № 658, Порядок реагування на випадки насильства та жорстокого поводження з дітьми, затверджений постановою КМУ № 1513), які деталізують порядок виявлення дітей у складних життєвих обставинах, маршрутизацію випадків та алгоритми міжвідомчої взаємодії [6–8; 13–15].

Виявлено розрив між наявною нормативною базою та практикою її реалізації: попри загальну відповідність законодавства міжнародним стандартам, фахівці освіти, соціальної сфери, охорони здоров'я й правоохоронних органів не завжди володіють необхідними компетентностями, чітко розуміють свої повноваження та алгоритм дій, мають достатні ресурси, що посилюється формалізмом у веденні документації, латентністю випадків насильства й високим рівнем професійного вигорання.

Умови повномасштабної війни в Україні додатково ускладнюють функціонування системи захисту дітей (бойові травми батьків, досвід окупації й депортації, масове переміщення, втрата житла та соціальних зв'язків), проте водночас стимулюють розвиток мобільних бригад, програм психосоціальної підтримки, реформування системи соціальних послуг і впровадження міжнародних підходів (зокрема рамки INSPIRE), що відкриває нові можливості для посилення захисних чинників і комплексного реагування на випадки жорстокого поводження.

РОЗДІЛ 2

СИСТЕМА ВИЯВЛЕННЯ ТА РЕАГУВАННЯ НА ВИПАДКИ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ДИТИНОЮ

2.1. Суб'єкти та механізми виявлення випадків жорстокого поведіння

Система виявлення випадків жорстокого поведіння з дитиною в Україні побудована як міжвідомча мережа суб'єктів, які через свої професійні функції мають можливість помічати ознаки насильства, фіксувати їх і передавати інформацію до уповноважених органів. Вона спирається на положення Конвенції ООН про права дитини щодо обов'язку держави захищати дітей від усіх форм насильства, недбалого ставлення, експлуатації та зловживання (ст. 19) [21], а також на національне законодавство, яке визначає коло відповідальних суб'єктів та алгоритми їхньої діяльності [9; 10; 12; 13; 15].

Згідно із Законом України «Про охорону дитинства» держава, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи й організації незалежно від форми власності, посадові особи, а також батьки несуть відповідальність за створення умов для життя і розвитку дитини та захист її від усіх форм насильства, експлуатації, недбалого ставлення (ст. 1, ст. 10–11) [10]. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» додатково закріплює систему суб'єктів, уповноважених здійснювати заходи у цій сфері, визначає форми насильства та порядок взаємодії (ст. 1, ст. 3–4) [9]. У свою чергу, Закон України «Про соціальні послуги» встановлює, що органи місцевого самоврядування забезпечують організацію виявлення осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема дітей, постраждалих від насильства, через систему соціальної роботи, ведення випадку та надання відповідних послуг (ст. 16–17) [12].

До основних суб'єктів виявлення випадків жорстокого поводження з дитиною належать:

- служби у справах дітей;
- органи та заклади системи соціальних послуг (центри соціальних послуг, центри надання соціальних послуг, мобільні бригади);
- заклади освіти (дошкільні, загальної середньої, професійної (професійно-технічної), позашкільної, вищої);
- заклади охорони здоров'я (первинної та спеціалізованої медичної допомоги);
- підрозділи Національної поліції;
- органи опіки та піклування;
- заклади й установи, де діти перебувають тривалий час (інтернатні заклади, притулки, центри соціально-психологічної реабілітації тощо);
- інші організації та інституції, що працюють із дітьми (зклади культури, спорту, молодіжні центри, громадські та благодійні організації).

Служби у справах дітей є центральною ланкою системи захисту, оскільки саме вони здійснюють координацію реагування, ведуть облік дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, ініціюють розгляд питань захисту прав дитини на комісіях, готують матеріали до суду, беруть участь у прийнятті рішень щодо тимчасового відібрання дитини, позбавлення батьківських прав тощо (п. 22–29) [6]. Хоча служби у справах дітей рідко є «першими, хто бачить проблему», до них надходить більшість офіційних повідомлень від інших суб'єктів відповідно до Постанови КМУ № 585 [8]. Таким чином, їхня роль у виявленні полягає не стільки в «польовій» роботі, скільки в організації системної реакції на отримані сигнали.

Система соціальних послуг (*центри соціальних послуг, центри надання соціальних послуг, фахівці із соціальної роботи*) є «очима і руками» громади у сфері підтримки сімей. Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» (ст. ст. 16–17) та Постанови № 585 (п. 3–9), саме ці надавачі мають проводити оцінку потреб дитини та сім'ї, виявляти складні життєві обставини, вести

випадок і організувати надання послуг, у тому числі в ситуаціях насильства [8; 12]. Фахівці соціальної роботи здійснюють візити за місцем проживання, спілкуються з батьками, дитиною, сусідами, збирають інформацію з інших служб, що дає їм змогу виявляти як явні, так і приховані форми жорстокого поводження (емоційне насильство, занедбання, економічне насильство, використання дитини у конфліктах дорослих) [1, с. 78–92; 7, с. 10–18].

Заклади освіти - одна з ключових платформ раннього виявлення. Діти проводять у школі значну частину часу, і саме педагоги, соціальні педагоги та психологи часто першими помічають зміни в поведінці, емоційному стані, зовнішньому вигляді, успішності, які можуть свідчити про насильство або занедбання [3, с. 116–118]. Дослідження С. В. Корогод засвідчує, що в умовах воєнного стану освітнє середовище одночасно є ресурсом підтримки й простором ризиків: до шкіл приходять діти з різними травматичними досвідами, зростає напруження, ризик булінгу, конфліктів, жорстких дисциплінарних практик [3, с. 119–123]. З одного боку, педагоги мають можливість помічати сигнали небезпеки; з іншого — не завжди володіють знаннями та впевненістю, щоб їх інтерпретувати і повідомити відповідні служби [3, с. 123–126].

Заклади охорони здоров'я також є важливими «фільтрами» виявлення. Педіатри, сімейні лікарі, травматологи, гінекологи, психіатри й психологи можуть помічати фізичні ушкодження, соматичні наслідки хронічного стресу, симптоми сексуального насильства, а також поведінкові й емоційні прояви у дитини, що свідчать про пережиту травму [7, с. 41–45; 20]. Міжнародні документи ВООЗ підкреслюють, що медичні працівники часто є єдиними дорослими поза сім'єю, з якими дитина може безпечно контактувати, тому їхня увага до «червоних прапорців» є критично важливою [20]. Водночас без чітких алгоритмів і міжвідомчих протоколів вони можуть обмежитися лише лікуванням симптомів, не виходячи на рівень соціально-правового реагування.

Національна поліція традиційно асоціюється з реагуванням, але насправді значна частина випадків насильства виявляється саме через поліцію, зокрема через повідомлення на лінію «102», роботу дільничних офіцерів, ювенальних поліцейських, патрульних. Поліцейські фіксують факти правопорушень, складають адміністративні протоколи, виносять термінові заборонні приписи щодо кривдників, а в разі наявності складу злочину — реєструють кримінальні провадження [2; 4]. Випадки насильства щодо дітей нерідко виявляються під час реагування на конфлікти між дорослими, перевірок сімей, що перебувають на обліку, чи під час розслідування інших злочинів. Від того, чи зможе поліцейський побачити в дитині не лише «свідка», а й потенційну постраждалу особу, залежить запуск механізмів захисту [3, с. 123–126; 7, с. 53–56].

Органи опіки та піклування (як правило, виконавчі органи місцевих рад, у складі яких працюють служби у справах дітей) безпосередньо не здійснюють «первинного виявлення», але приймають ключові рішення щодо долі дитини на підставі інформації, зібраної іншими суб'єктами. Їхня роль у системі виявлення полягає в тому, що вони визначають, які сигнали будуть визнані достатньо серйозними для втручання (тимчасове відібрання, влаштування в заклад, позбавлення батьківських прав тощо) (п. 22–29, п. 33–36) [6; 16].

Окрему роль відіграють заклади інституційного догляду та реабілітації (**центри соціально-психологічної реабілітації, притулки, інтернатні заклади**), де під час перебування дітей можуть виявлятися раніше приховані факти насильства в сім'ї чи попередніх закладах. Працівники таких установ мають обов'язок інформувати служби у справах дітей та інші суб'єкти, якщо виявляють ознаки жорстокого поводження чи розповіді дитини про насильство (п. 3–9) [8; 7, с. 41–45]. У цих контекстах особливо важливими є навички травма-орієнтованої роботи, оскільки діти вже перебувають у стані розлуки з сім'єю, що само по собі є шоковою подією.

Особливу групу суб'єктів становлять **громадські та благодійні організації**, а також «гарячі лінії», які працюють з дітьми та сім'ями. Вони не

завжди прямо згадані в законодавстві як уповноважені органи, однак фактично виконують важливу медіативну та адвокаційну функцію: приймають звернення, надають психологічну та правову консультацію, супроводжують дітей і батьків у контактах з державними структурами [7, с. 53–56; 18]. У низці випадків саме до НУО дитина або її однолітки звертаються першими, оскільки вважають їх «безпечнішим» ресурсом порівняно з поліцією чи школою.

Виявлення насильства можливе лише за умови, що інформація про нього так чи інакше потрапляє до поля зору фахівців. У методичних матеріалах виділяють кілька основних каналів отримання інформації [7, с. 41–45; 18; 20]:

- **безпосереднє розкриття (disclosure) дитиною** — коли дитина сама повідомляє про насильство дорослому, якому довіряє (вчителю, психологу, лікарю, соціальному працівнику, родичу, другу, волонтеру, консультанту «гарячої лінії»). Такий шлях є особливо поширеним у випадках сексуального й психологічного насильства, але він значною мірою залежить від того, чи сприймає дитина дорослого як безпечного і готового повірити [18, с. 40–44];
- **спостереження змін у поведінці та стані дитини** — коли фахівець чи інший дорослий помічає повторювані індикатори: раптове зниження успішності, агресію або надмірну пасивність, страх перед певними дорослими, регресивні симптоми (змочування в ліжко, заїкання), соматичні скарги без очевидних медичних причин [1, с. 78–92; 7, с. 41–52]. У школі та медичних закладах це один із найтипівіших механізмів виявлення [3, с. 116–118; 20];
- **фізичні ознаки й медична діагностика** — виявлення синців, переломів, опіків, травм статевих органів, інфекцій, що передаються статевим шляхом, вагітності у неповнолітніх, інших травм, для яких батьки не можуть надати переконливого пояснення або надають суперечливі пояснення [7, с. 41–45; 20]. У таких випадках медичні працівники повинні не лише надати допомогу, а й повідомити відповідні служби;
- **звернення третіх осіб** — сусідів, родичів, однолітків, інших батьків, працівників соціальної сфери, які стали свідками насильства або мають підозру щодо нього. Часто саме такі сигнали запускають перевірку умов проживання й

оцінку потреб, особливо в невеликих громадах, де мешканці добре знають одне одного [7, с. 35–37];

- **профілактичні та моніторингові заходи** — планові візити фахівців соціальної роботи до сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах; перевірки сімей, де батьки перебувають на обліку в поліції через домашнє насильство, зловживання алкоголем чи наркотиками; моніторинг успішності та відвідування школи; аналіз звернень до «гарячих ліній» [7, с. 10–15; 23, с. 27–29].

Виявлення випадків жорстокого поводження ґрунтується на розпізнаванні комплексу фізичних, психологічних, поведінкових та соціальних індикаторів. При цьому важливо розуміти, що жоден окремий симптом не є «доказом» насильства; значення має сукупність ознак, їхня тривалість та контекст [7, с. 41–52; 18; 20].

До фізичних індикаторів зазвичай відносять: множинні синці різного ступеня загоєння; сліди від опіків, укуси, садна; переломи; травми голови; ушкодження статевих органів; симптоми венеричних захворювань; вагітність у неповнолітньої; хронічне недоїдання, низьку вагу при віковій нормі [7, с. 41–45; 20]. Особливу увагу привертають травми в «закритих» ділянках тіла (спина, стегна, живіт), поєднання нових і старих ушкоджень, а також невідповідність між характером травм і поясненнями дорослих [1, с. 78–82].

Психологічні та поведінкові індикатори можуть включати: тривожність, депресивність, емоційну лабільність, нічні жахи, регресивну поведінку (наприклад, повернення до дитячих форм поведінки), агресію щодо однолітків чи молодших дітей, аутоагресію (самопошкодження), зловживання психоактивними речовинами, сексуалізовану поведінку, що не відповідає віку [7, с. 41–52; 18]. У закладах освіти важливими індикаторами є різкі зміни в успішності, часті пропуски занять без поважних причин, конфлікти з однолітками й педагогами [3, с. 116–118].

Соціальні індикатори стосуються умов проживання та сімейного контексту: хронічні конфлікти між батьками, насильство в парі, залежності,

часта зміна місця проживання, соціальна ізоляція сім'ї, відсутність підтримуючого оточення, перебування дитини у просторі воєнних дій чи вимушеного переміщення [7, с. 10–15; 24, с. 27–29]. В умовах повномасштабної війни ці індикатори доповнюються досвідом окупації, депортації, розлуки з членами сім'ї, що значно підвищує вразливість дітей до різних форм насильства.

Для підвищення чутливості фахівців до ознак насильства й стандартизації процедур виявлення використовуються різні інструменти первинного скринінгу. Вони не замінюють професійного судження, але допомагають структурувати спостереження та не упустити важливі сигнали [7, с. 41–52; 23; 24].

По-перше, це чек-листи індикаторів насильства, які містяться в методичних рекомендаціях та локальних протоколах. Наприклад, у рекомендаціях Савенка та колег наведено перелік ознак фізичного, психологічного, сексуального насильства та занедбання для використання фахівцями соціальних служб, освіти й поліції [7, с. 41–52]. Подібні переліки використовуються у навчальних модулях UNICEF і ВООЗ для медичних працівників, педагогів та поліцейських [18; 20].

По-друге, застосовуються скринінгові опитувальники для батьків і дітей. Так, опитувальник О. А. Столярчук дозволяє виявити схильність дорослого до жорстокого поводження з дітьми, фіксуючи авторитарні виховні установки, низьку толерантність до стресу, прийнятність фізичних покарань [17, с. 335–338]. У роботі з підлітками можуть використовуватися короткі анонімні анкети, які виявляють досвід насильства в сім'ї, школі, онлайн-просторі [18, с. 45–50; 23, с. 21–24].

По-третє, у межах системи соціальних послуг використовуються форми первинної оцінки потреб дитини й сім'ї, які включають блоки про безпеку, стосунки в сім'ї, наявність насильства, доступ до базових ресурсів, психоемоційний стан дитини (п. 3–9) [8], (ст. ст. 16–17) [12]. Хоча основна їхня

мета — планування послуг, саме в процесі такої оцінки часто виявляються приховані форми жорстокого поводження.

Окремий напрям — оцінка ризиків повторного насильства, що особливо актуально для поліції, служб у справах дітей і судів. Хоча в українській практиці ще недостатньо розвинені стандартизовані risk-assessment інструменти, рамка INSPIRE та міжнародні рекомендації ВООЗ і UNICEF пропонують підходи до оцінювання ймовірності повторних епізодів насильства з урахуванням поєднання індивідуальних, сімейних та соціальних чинників [23, с. 27–29; 24, с. 32–34].

Особливості спілкування з дитиною під час виявлення насильства.

Виявлення насильства неможливе без безпечного та етичного спілкування з дитиною, яке враховує її вік, рівень розвитку, травматичний досвід. Методичні рекомендації наголошують на кількох ключових принципах [7, с. 47–50; 18; 20]:

- **пріоритет безпеки та добробуту дитини:** фахівець насамперед має оцінити, чи не перебуває дитина у безпосередній небезпеці, і за потреби ініціювати термінові заходи захисту, навіть якщо інформація про насильство ще неповна (п. 7–12) [15];

- **повагу до гідності й автономії дитини:** важливо не примушувати її до розкриття деталей, до яких вона наразі не готова, не засуджувати, не ставити під сумнів її переживання («ти перебільшуєш», «цього не могло бути» тощо) [21; 18];

- **уникнення навідних і сугестивних запитань:** замість того, щоб запитувати «Тебе бив тато?», варто ставити відкриті запитання («Що сталося?», «Як це сталося?», «Хто був поруч?»), дозволяючи дитині самій описати подію [7, с. 47–50; 20];

- **забезпечення конфіденційності:** розмова має відбуватися без присутності потенційного кривдника та сторонніх осіб, які можуть впливати на дитину, водночас дитині потрібно чесно пояснити, що частину інформації доведеться передати іншим фахівцям для її захисту [7, с. 47–50];

- **травма-орієнтований підхід:** фахівець має бути готовий до фрагментарних, суперечливих або емоційно насичених розповідей, не тиснути на дитину з вимогою «точних деталей», а фокусуватися на створенні відчуття безпеки й підтримки [18; 24, с. 40–43].

Особливо делікатним є спілкування з дітьми молодшого віку та дітьми з інвалідністю (інтелектуальними, сенсорними, моторними порушеннями). У таких випадках можуть застосовуватися візуальні матеріали, ігрові методи, спостереження за взаємодією дитини й дорослих, залучення спеціалістів (логопедів, дефектологів, дитячих психологів) [7, с. 47–50; 23, с. 32–34]. Водночас важливо уникати повторних детальних опитувань «для різних служб», які можуть посилювати травматизацію; міжнародні стандарти рекомендують координувати опитування через міжвідомчі команди, використовуючи відеофіксацію й протоколи дружнього до дитини правосуддя [18; 20].

Повномасштабна війна суттєво змінює контекст виявлення жорстокого поводження з дітьми. З одного боку, посилюються чинники ризику: бойові травми батьків, зниження економічної стабільності, вимушене переміщення, проживання в місцях компактного поселення ВПО, розлука з членами сім'ї, досвід окупації чи депортації [7, с. 28–33; 24, с. 27–29]. З іншого боку, ускладнюється доступ до традиційних суб'єктів виявлення: школи можуть працювати дистанційно, медичні послуги — бути обмеженими, сім'ї часто змінюють місце проживання, а частина територій є тимчасово окупованими.

У цих умовах зростає роль мобільних бригад соціально-психологічної допомоги, «гарячих ліній», онлайн-консультацій, а також громадських та волонтерських ініціатив, які працюють із дітьми та сім'ями у громадах [7, с. 30–33; 18]. Війна також підсилює актуальність виявлення цифрових форм насильства (кібербулінг, онлайн-експлуатація, сексторшен), оскільки діти проводять більше часу в інтернеті, а батьки не завжди мають ресурси для контролю й підтримки [18; 20]. Це вимагає розширення компетентностей фахівців щодо онлайн-індикаторів насильства (наприклад, різкі зміни в онлайн-

поведінці, відмова використовувати певні платформи, раптові закриті листування тощо) [18, с. 45–50].

Разом із тим саме в умовах кризи посилюється значення громади як суб'єкта виявлення. Неформальні мережі підтримки (сусіди, волонтери, громадські активісти, шкільні спільноти) можуть швидше помічати зміни в поведінці дитини, проблеми в сім'ї, ніж формальні служби, перевантажені великою кількістю звернень. Це відповідає соціально-екологічному підходу У. Бронфенбреннера, згідно з яким безпечність дитини залежить від взаємодії різних «кіл» її оточення — від мікросередовища сім'ї до макрорівня суспільства [19; 23, с. 21–24].

Отже, суб'єкти та механізми виявлення випадків жорстокого поводження з дитиною утворюють складну, багаторівневу систему, в якій офіційні повноваження переплітаються з реальними можливостями та обмеженнями практики. Від того, наскільки кожен фахівець — учитель, лікар, поліцейський, соціальний працівник, психолог, працівник «гарячої лінії» — здатний розпізнати індикатори ризику, побачити за ними живу дитину й ініціювати подальші кроки захисту, залежить ефективність усієї системи виявлення. Саме тому в наступних підрозділах (2.2, 2.3) ключову увагу приділяємо алгоритмам реагування та розвитку професійних компетентностей фахівців, які мають перетворити формальні норми законодавства на реальну практику захисту прав дитини.

2.2. Алгоритм реагування та міжвідомча взаємодія

Алгоритм реагування на випадки жорстокого поводження з дитиною в Україні формується на перетині міжнародних стандартів, національних законів та підзаконних актів. Міжнародну рамку задають Конвенція ООН про права дитини, яка зобов'язує держави забезпечувати захист дітей від усіх форм фізичного та психічного насильства, образ, недбалого ставлення, експлуатації

та зловживання (ст. 19) [21], а також Стамбульська конвенція, що підкреслює обов'язок держави забезпечувати спеціальні заходи захисту й підтримки дітей – як постраждалих, так і свідків насильства [22]. Національне законодавство конкретизує ці зобов'язання через систему норм, що стосуються домашнього насильства, охорони дитинства, соціальних послуг, кримінальної та адміністративної відповідальності [2; 4; 9; 10; 12; 16].

Ключову роль у формуванні алгоритму відіграють підзаконні акти. Постанова КМУ № 585 визначає порядок забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, включно з тими, що постраждали від жорстокого поводження [8]; Постанова № 866 регулює діяльність органів опіки та піклування, порядок тимчасового відібрання дитини і влаштування її в безпечне середовище [6]; Постанова № 658 встановлює Порядок взаємодії суб'єктів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі [13]; Постанова № 1513 затверджує Порядок реагування на випадки насильства та жорстокого поводження з дітьми для всіх закладів, які працюють із дітьми [15]. Сукупно вони задають логіку дій: від первинного реагування до довгострокового супроводу.

1. Оцінка рівня небезпеки та невідкладні заходи.

Перший етап алгоритму – оцінка рівня небезпеки для дитини у момент виявлення ситуації. Порядок реагування, затверджений Постановою № 1513, зобов'язує працівника закладу, де перебуває дитина (освіта, охорона здоров'я, соціальний захист, культура, молодіжний центр, громадська організація), у разі виявлення ознак насильства чи безпосередньої загрози життю/здоров'ю дитини діяти невідкладно: припинити насильство (настільки, наскільки це можливо), забезпечити безпечне місце, викликати екстрену медичну допомогу за потреби, а також повідомити поліцію та службу у справах дітей (п. 7–12) [15].

З позиції практики можна виокремити щонайменше три типові ситуації:

- **очевидна критична небезпека** (тяжкі тілесні ушкодження, спроба суїциду, підозра на сексуальне насильство, пряма загроза життю дитини). У

такому випадку першочерговими є медична допомога та залучення поліції; питання повідомлення інших служб вирішуються паралельно [7, с. 41–45; 20];

- **високий, але не критичний ризик** (повторні побої, наявність численних травм без переконливих пояснень, явні ознаки занедбання в поєднанні з насильницькою атмосферою в сім'ї). Тут також доцільно якнайшвидше повідомляти поліцію та службу у справах дітей, забезпечуючи при цьому присутність безпечного дорослого поруч із дитиною [7, с. 41–52; 8];

- **підозра на насильство без очевидної прямої небезпеки** (поведінкові, емоційні, соціальні індикатори без фізичних ушкоджень). У таких випадках важливо не затягувати з первинною оцінкою ситуації та консультуванням з профільними службами (служба у справах дітей, соціальна служба, шкільний психолог), навіть якщо «жорстких» доказів ще немає [3, с. 116–118; 7, с. 47–50].

В усіх цих ситуаціях законодавство виходить із принципу найкращих інтересів дитини, який має пріоритет над бажаннями дорослих чи страхом «зіпсувати стосунки» з батьками [21; 10]. Дослідження показують, що вагання фахівців на цьому етапі – одна з ключових причин затримки реагування й продовження насильства [3, с. 123–126; 7, с. 53–56].

2. Порядок повідомлення уповноважених органів та документування.

Другий етап алгоритму – офіційне повідомлення відповідних органів та належне документування ситуації. Існує обов'язок працівників установ та організацій незалежно від форми власності, які в межах своєї діяльності виявили факт жорстокого поводження з дитиною або загрозу його вчинення, невідкладно (але не пізніше однієї доби) письмово повідомити службу у справах дітей та органи Національної поліції [14]. Для цього використовуються затверджені форми повідомлення й журнали реєстрації звернень [14].

Документування, як правило, включає:

- фіксацію дати, часу, місця події або виявлення;
- опис обставин (що саме сталося / що було помічено);
- зазначення осіб, які були присутні або могли бути свідками;

- опис видимих ушкоджень (у медичних закладах – із додаванням медичної документації) [7, с. 41–45; 20];
- короткий опис поведінки дитини та дорослих (наприклад, страх, заперечення, агресія);
- перелік вжитих заходів (медична допомога, виклик поліції, тимчасове ізолювання дитини від кривдника тощо).

Якісне документування важливе не лише для юридичної кваліфікації, а й для подальшого планування втручань, моніторингу ситуації та аналізу системи захисту загалом [7, с. 53–56]. Натомість дослідження та практичні спостереження вказують, що заповнення документів нерідко носить формальний характер: записи неповні, нечіткі, без конкретики щодо ризиків, що ускладнює подальшу роботу [3, с. 123–126].

3. Оцінка потреб дитини та сім'ї, ведення випадку.

Після отримання повідомлення служба у справах дітей та/або центр соціальних послуг організують оцінку потреб дитини й сім'ї та визначають ступінь ризику відповідно до Постанови № 585 (п. 3–9) і Закону України «Про соціальні послуги» (ст. 16–17) [8; 12]. Оцінка включає:

- аналіз умов проживання (житло, базова безпека, доступ до харчування, медичної допомоги, освіти);
- оцінку стосунків у сім'ї (наявність конфліктів, насильства, залежностей, підтримуючих стосунків);
- характеристику психоемоційного стану дитини, її поведінкових проявів, досвіду травми [7, с. 41–52; 18];
- виявлення ресурсів сім'ї та громади (родичі, сусіди, соціальні послуги, школа, НУО) [7, с. 25–27; 24, с. 32–34].

Результатом оцінки є визначення, чи перебуває дитина в складних життєвих обставинах (у тому числі внаслідок насильства), яких саме послуг вона потребує і які ризики повторного насильства існують (п. 3–9) [8]. На основі цього розробляється індивідуальний план надання соціальних послуг, у

якому визначаються цілі роботи, конкретні заходи, відповідальні виконавці, терміни й критерії оцінки результатів (ст. 16–17) [12], [7, с. 32–37].

У системі соціальної роботи та захисту дітей усе частіше використовується концепція ведення випадку (case management) – координації всіх заходів щодо дитини й сім'ї через одного відповідального фахівця або мультидисциплінарну команду [7, с. 32–37]. Це принципово важливо, оскільки в ситуаціях насильства нерідко залучено багато служб (поліція, соціальні послуги, освіта, охорона здоров'я, суд), і без централізованої координації втручання можуть бути фрагментарними, суперечливими або дублювати одне одного.

4. Рішення органів опіки та піклування, суду, правоохоронних органів.

Наступний рівень алгоритму пов'язаний із прийняттям рішень органами опіки та піклування, судом і правоохоронними органами. Постанова № 866 встановлює, що в разі безпосередньої загрози життю чи здоров'ю дитини орган опіки та піклування має право ухвалити рішення про тимчасове відібрання дитини без позбавлення батьківських прав із подальшим зверненням до суду для його затвердження (п. 22–29) [6]. Одночасно вирішується питання про тимчасове влаштування дитини: до родичів, прийомної сім'ї, патронатної сім'ї, закладу соціального захисту дітей.

Суд, керуючись Сімейним кодексом України, може ухвалювати рішення про позбавлення батьківських прав, обмеження батьківських прав, визначення місця проживання дитини, встановлення порядку участі у вихованні тощо [16]. Кримінальний кодекс України передбачає відповідальність за злочини проти життя та здоров'я, статевої свободи та недоторканності, а також за домашнє насильство (ст. 126-1), ухилення від виконання обов'язків щодо догляду за дитиною, злісне невиконання батьківських обов'язків [4]. Кодекс України про адміністративні правопорушення встановлює санкції за невиконання обов'язків щодо виховання дітей, вчинення домашнього насильства в адміністративно-правовій площині [2].

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» вводить такі інструменти захисту, як терміновий заборонний припис (поліція) та обмежувальний припис (суд), які можуть стосуватися й дітей, якщо кривдником є член сім'ї або якщо дитина є свідком насильства [9, ст. 25–27]. Ефективне використання цих інструментів потребує тісної координації між поліцією, судом, службами у справах дітей та соціальними службами [7, с. 53–56].

5. Міжвідомча взаємодія: механізми, виклики, перспективи.

Усі описані кроки алгоритму можливі лише за умови реальної, а не формальної міжвідомчої взаємодії. Постанова № 658 визначає основні принципи взаємодії суб'єктів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі: системність, скоординованість, конфіденційність, пріоритет безпеки постраждалої особи, недискримінація (п. 3–7) [13]. Вона передбачає:

- створення та функціонування координаційних рад на місцевому рівні;
- обмін інформацією між суб'єктами з дотриманням вимог конфіденційності;
- проведення спільних заходів (нарад, тренінгів, міжвідомчих засідань);
- узгодження маршрутів постраждалих осіб, включно з дітьми (п. 35–39) [13].

Постанова № 1513 доповнює цей механізм на рівні конкретних закладів, зобов'язуючи їх приймати локальні положення про запобігання та реагування на випадки насильства, створювати комісії з розгляду випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми, проводити навчання персоналу й забезпечувати внутрішню координацію дій (п. 15–18) [15]. Таким чином, міжвідомча взаємодія має дві площини: між інституціями в громаді (поліція, служби у справах дітей, соціальні служби, освіта, медицина, суд) та всередині кожного закладу (керівник, педагоги, психологи, медперсонал).

На практиці, однак, існує низка бар'єрів:

- відсутність культури партнерства між службами, схильність до «перекладання відповідальності»;
- нерівномірна поінформованість фахівців про функції інших суб'єктів;
- брак часу й ресурсів для спільних засідань та планування;
- страх порушення конфіденційності та юридичних наслідків за «неправильну» передачу інформації [3, с. 123–126; 7, с. 53–56; 18].

Дослідники підкреслюють, що без подолання цих бар'єрів алгоритм реагування залишається на папері: кожна служба виконує свою частину роботи, але дитина й сім'я не отримують цілісної допомоги [7, с. 53–56; 24, с. 40–43].

Перспективними напрямками посилення взаємодії є:

- регулярні міжвідомчі навчання та супервізії, орієнтовані на розбір реальних кейсів;
- запровадження єдиних інструментів оцінки ризиків і форматів звітності;
- використання захищених електронних систем обміну інформацією (з урахуванням вимог конфіденційності);
- впровадження практик дружнього до дитини правосуддя, коли опитування дитини координуються між службами, щоб уникати повторної травматизації [18; 20; 24, с. 40–43].

6. Особливості алгоритму в умовах повномасштабної війни/

Повномасштабна війна вносить додаткові виклики в алгоритм реагування. Частина дітей і сімей переміщується в інші громади або за кордон, що ускладнює встановлення контакту й ведення випадку; частина послуг надається дистанційно, що знижує можливості безпосереднього спостереження за умовами проживання [7, с. 28–33]. З іншого боку, розвиваються мобільні бригади, дистанційні консультації, онлайн-курси для фахівців, що відкриває можливості для гнучкішого реагування [7, с. 30–33; 18].

Військовий контекст збільшує навантаження на систему: зростає кількість дітей, які пережили травматичний досвід (обстріли, окупація, загибель родичів), посилюються економічні труднощі сімей, підвищується рівень стресу та психічних розладів у дорослих [7, с. 28–33; 24, с. 27–29]. Це означає, що

алгоритм реагування має включати не лише «класичні» інструменти захисту від насильства, а й ширшу психосоціальну підтримку, пов'язану з воєнною травмою. Міжнародний досвід (UNICEF, INSPIRE) свідчить, що в таких умовах особливо важливі інтегровані, community-based моделі допомоги, де громада, школа, соціальні служби й НУО спільно працюють над підтримкою дітей [18; 23; 24].

Узагальнюючи, алгоритм реагування на випадки жорстокого поводження з дитиною в Україні являє собою послідовність взаємопов'язаних кроків – від невідкладних заходів безпеки до довгострокового супроводу та профілактики повторного насильства. Однак його ефективність залежить не стільки від наявності нормативних актів, скільки від рівня професійної підготовки фахівців і якості міжвідомчої взаємодії, що безпосередньо пов'язує цей підрозділ із проблематикою профілактики та розвитку компетентностей, розглянутою у підрозділі 2.3 кваліфікаційної роботи.

2.3. Профілактика жорстокого поводження та розвиток професійних компетентностей фахівців

Профілактика жорстокого поводження з дітьми є ключовим елементом сучасної системи захисту дітей і розглядається не як додаток до реагування, а як центральна стратегія, що має зменшити ймовірність виникнення насильства, мінімізувати його наслідки та розірвати цикл міжпоколінної передачі травми [18; 23; 24]. Рамка INSPIRE, розроблена ВООЗ, UNICEF та іншими міжнародними партнерами, систематизує сім стратегій запобігання насильству щодо дітей: впровадження й дотримання законів; трансформація соціальних норм; створення безпечних середовищ; підтримка батьків і піклувальників; зміцнення доходів і економічної стабільності; розвиток систем реагування та підтримки; освіта й розвиток життєвих навичок дітей [23, с. 7–8]. Ці стратегії

корелюють із тривірневою моделлю профілактики – первинною, вторинною та третинною.

1. Первинна профілактика: робота з нормами, середовищем і універсальними програмами.

Первинна профілактика спрямована на загальне населення й покликана знизити ймовірність виникнення насильства як соціального явища. Вона передбачає вплив на культурні норми, що толерують «жорстку дисципліну» й фізичні покарання дітей, а також формування суспільної нульової толерантності до будь-яких форм жорстокого поводження [18; 23, с. 7–8].

На рівні законодавства це включає заборону тілесних покарань, визнання психологічного й економічного насильства формами домашнього насильства, криміналізацію відповідних діянь [4; 9; 10]. В Україні за останні роки зроблено важливі кроки в цьому напрямі: Закон «Про запобігання та протидію домашньому насильству» визнає фізичне, психологічне, сексуальне та економічне насильство, а Стамбульська конвенція закріплює зобов'язання держави щодо запобігання насильству, захисту постраждалих і притягнення кривдників до відповідальності [9; 11; 22].

На рівні практики первинна профілактика охоплює:

- **інформаційно-просвітницькі кампанії** (зокрема в рамках ініціатив на кшталт «16 днів проти насильства»), які доносять до батьків і суспільства меседжі про неприпустимість насильства, альтернативні методи виховання, шляхи звернення по допомогу [7, с. 5–7; 18];
- **універсальні програми позитивного батьківства**, орієнтовані на розвиток навичок конструктивної комунікації, емоційної регуляції, ненасильницького вирішення конфліктів у сім'ї. Міжнародна практика свідчить, що такі програми, реалізовані в громадах, школах, закладах охорони здоров'я, здатні знижувати рівень фізичних покарань та агресивної поведінки дорослих [23, с. 21–24; 24, с. 32–34];
- **створення безпечного та інклюзивного освітнього середовища**, де не допускаються булінг, дискримінація, принизливі дисциплінарні практики з

боку педагогів. Дослідження С. В. Корогод демонструє, що школа може бути як простором відтворення насильства (через булінг, кібербулінг, авторитарні практики), так і ресурсом його профілактики – за умови, що педагоги володіють відповідними знаннями й навичками [3, с. 116–123];

- **розвиток життєвих навичок дітей і підлітків** (саморегуляція, емпатія, асертивна комунікація, уміння звертатися по допомогу, навички безпечної поведінки онлайн). INSPIRE підкреслює, що програми, які формують у дітей ці навички, зменшують їхню вразливість до насильства та підвищують здатність шукати допомогу в небезпечних ситуаціях [23; 24, с. 21–24].

2. Вторинна профілактика: робота з групами ризику та раннє втручання.

Вторинна профілактика орієнтована на дітей і сім'ї, які вже перебувають у групі підвищеного ризику, але ще не мають підтверджених епізодів тяжкого насильства. До таких груп належать сім'ї, де:

- наявні залежності, психічні розлади, хронічні конфлікти між батьками;
- фіксується домашнє насильство між дорослими;
- є історія насильства в дитинстві у батьків (міжпоколінна передача моделей поведінки);
- існують серйозні економічні труднощі, безробіття, загроза втрати житла;
- сім'я є ВПО, проживає в умовах воєнних дій, окупації або нещодавно повернулася з евакуації [7, с. 10–18; 24, с. 27–29].

Для таких сімей важливими є:

- **рання ідентифікація ризиків** через роботу сімейних лікарів, фахівців соціальної роботи, шкільних психологів, мобільних бригад. Оцінка ризиків може включати використання скринінгових опитувальників, аналіз історії звернень, спостереження за стосунками в сім'ї [7, с. 35–37; 17, с. 335–338];
- **таргетовані програми підтримки батьків**, що поєднують елементи психоедукації (про вплив насильства на дитину, розвиток прив'язаності, вікові

потреби), тренінги батьківських навичок, роботу зі стресом та агресією, а за потреби – лікування залежностей [7, с. 32–37; 23, с. 21–24];

– **адресна матеріальна й соціальна підтримка** – допомога в доступі до житла, працевлаштування, соціальних виплат, послуг для дітей (дитячі садки, гуртки, оздоровлення). INSPIRE підкреслює, що стабілізація економічної ситуації сім'ї є важливим фактором зниження ймовірності насильства [23, с. 27–29; 24, с. 32–34];

– **інтенсивний супровід сім'ї на основі кейс-менеджменту**, коли фахівець координує дії різних служб, допомагає батькам виконувати індивідуальний план, підтримує мотивацію до змін (п. 3–9) [7, с. 32–37; 8].

На цьому рівні профілактики важливо, щоб фахівці не чекали «жорсткого» епізоду насильства, а реагували на сукупність ризиків, «слабких сигналів» і ранніх проявів небезпеки [7, с. 10–18; 24, с. 27–29]. Це потребує від них високої чутливості, знання факторів ризику й захисних чинників, а також готовності діяти превентивно.

3. Третинна профілактика: реабілітація та запобігання повторному насильству.

Третинна профілактика стосується ситуацій, коли насильство вже відбулося. Її завдання – мінімізувати наслідки для дитини, запобігти повторним епізодам та допомогти сім'ї (або новому середовищу дитини) сформувати безпечні й підтримуючі стосунки [7, с. 32–40; 18].

Основні напрямки третинної профілактики:

- **комплексна реабілітація дитини**, яка включає психологічну допомогу (індивідуальна, групова, сімейна), медичне лікування, педагогічну підтримку (адаптація в школі, подолання навчальних труднощів), культурні та дозвілєві заходи. Дослідження UNICEF та ВООЗ демонструють, що своєчасна, багатовимірна допомога знижує ризик розвитку посттравматичного стресового розладу, депресії, суїцидальної поведінки, зловживання психоактивними речовинами [18; 20; 24, с. 40–43];

- **довгостроковий супровід сім'ї** (або прийомної/патронатної сім'ї, закладу), де проживає дитина, з акцентом на відновлення або формування безпечних взаємин, подолання насильницьких моделей, підтримку батьків у виконанні батьківських функцій. Це може включати сімейну терапію, групи підтримки для батьків, індивідуальну роботу з кривдниками [7, с. 32–40; 23, с. 21–24];

- **правові заходи**, спрямовані на запобігання повторному контакту з кривдником, у тому числі через обмежувальні приписи, зміну місця проживання дитини, обмеження або позбавлення батьківських прав, контроль за виконанням рішень суду [4; 9; 16];

- **моніторинг ситуації після завершення інтенсивного втручання**: планові візити фахівців, спостереження в школі, аналіз звернень до служб і «гарячих ліній». Це дозволяє вчасно помітити ризик повторного насильства й ініціювати додаткові заходи [7, с. 53–56; 24, с. 40–43].

У третинній профілактиці особливо важливим є травма-орієнтований підхід, який визнає глибину й довготривалість наслідків насильства, уникає повторної травматизації (наприклад, через багаторазові опитування, звинувачувальні реакції дорослих), забезпечує участь дитини у прийнятті рішень щодо її життя настільки, наскільки це відповідає її віку й розвитку [18; 20; 21].

4. Професійні компетентності фахівців як ключовий ресурс профілактики.

Усі зазначені рівні профілактики – первинний, вторинний, третинний – залежать від якості професійних компетентностей фахівців, які працюють із дітьми й сім'ями. Йдеться про соціальних працівників, психологів, педагогів, медиків, поліцейських, медіаторів, працівників НУО. Дослідження й методичні аналізи вказують на низку дефіцитів, характерних для українського контексту: недостатнє знання законодавства та алгоритмів реагування, невпевненість у власних повноваженнях, труднощі в розпізнаванні психологічного насильства й

занедбання, брак навичок міжвідомчої взаємодії, високий рівень професійного вигорання [3, с. 123–126; 7, с. 53–56].

Компетентності можна умовно поділити на кілька груп:

- **нормативно-правові компетентності** – знання базових законів і підзаконних актів у сфері захисту прав дитини, домашнього насильства, соціальних послуг (Закони України «Про охорону дитинства», «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про соціальні послуги», Сімейний та Кримінальний кодекси, Постанови № 585, 866, 658, 1513) та вміння застосовувати їх у конкретних ситуаціях [2; 4; 6; 8–10; 12–15];

- **діагностичні компетентності** – здатність розпізнавати індикатори різних форм насильства (фізичного, психологічного, сексуального, економічного, занедбання), відрізнити нормальні вікові прояви від симптомів травматизації, використовувати скринінгові інструменти (чек-листи, опитувальники, форми оцінки потреб) [1, с. 78–92; 7, с. 41–52; 17, с. 335–338; 18; 20];

- **комунікативні та психологічні компетентності** – вміння будувати довірливі стосунки з дитиною, використовувати травма-орієнтований підхід, вести складні розмови з батьками, працювати в конфліктних і кризових ситуаціях, підтримувати мотивуючу позицію без виправдання насильства [7, с. 47–50; 18; 24, с. 40–43];

- **компетентності міжвідомчої взаємодії та кейс-менеджменту** – знання функцій інших суб'єктів системи, здатність координувати дії різних служб, проводити спільні наради, складати й реалізовувати індивідуальні плани допомоги, вести випадок, використовуючи ресурси громади [7, с. 32–37; 13; 15; 24, с. 32–34];

- **етичні та рефлексивні компетентності** – усвідомлення власних цінностей і установок щодо насильства, готовність до саморефлексії, визнання меж власної компетентності, дотримання принципів конфіденційності, поваги до гідності дитини, уникнення віктимблеймінгу (звинувачення жертви) [7, с. 53–56; 21];

- **компетентності самопомоги й профілактики професійного вигорання** – навички управління власним стресом, використання супервізії, колегіальної підтримки, балансування навантаження. Робота з випадками насильства є емоційно виснажливою, і без цілеспрямованої підтримки фахівці ризикують втратити емпатію, професійну чутливість або, навпаки, сформувані «цинічне» ставлення до клієнтів [7, с. 53–56; 18].

5. Роль навчання, тренінгів та супервізії.

Розвиток зазначених компетентностей неможливий без системного навчання й підтримки. Ідеться не тільки про базову підготовку в університетах, а й про безперервний професійний розвиток: тренінги, курси підвищення кваліфікації, міжвідомчі семінари, супервізійні групи. Методичні рекомендації Савенка та колег рекомендують впроваджувати спеціалізовані програми для працівників поліції, освіти, соціальної сфери, охорони здоров'я, орієнтовані на практичне відпрацювання алгоритмів реагування й навичок спілкування з дітьми [7, с. 53–56].

Міжнародні документи (UNICEF, INSPIRE, матеріали ВООЗ) підкреслюють важливість мультидисциплінарних тренінгів, де представники різних служб спільно розбирають кейси, відпрацьовують маршрутизацію, обговорюють роль кожного суб'єкта. Це дозволяє зменшити нерозуміння й недовіру між службами, сформувані спільну мову та бачення ситуації [18; 20; 23; 24].

Важливим елементом є супервізія – регулярне професійне обговорення складних випадків під керівництвом більш досвідченого фахівця, що дозволяє не тільки підвищити якість рішень, а й профілакувати професійне вигорання, підтримувати етичні стандарти роботи з дітьми [7, с. 53–56]. У контексті магістерського дослідження це особливо актуально, оскільки розроблювана тренінгова програма (Розділ 3) може включати елементи супервізійної підтримки як один із інструментів стійкості фахівців.

6. Профілактика в умовах війни: нові виклики та акценти

Повномасштабна війна висуває додаткові вимоги до системи профілактики. Зростає кількість дітей, які пережили комплексну травму (поєднання бойових дій, втрат, вимушеного переміщення, бідності, сімейних конфліктів). Для фахівців це означає необхідність інтегрувати знання психотравматології, дитячої психології та соціальної роботи [7, с. 28–33; 18].

Профілактична робота має враховувати:

- підвищений ризик насильства в сім'ях ветеранів, військовослужбовців, ВПО, де батьки самі пережили травму й можуть мати ПТСР, депресію, залежності [7, с. 28–30; 24, с. 27–29];
- зростання цифрових ризиків – кібербулінг, онлайн-експлуатація, секстинг, сексторшен, пов'язані з тим, що діти проводять більше часу онлайн, нерідко без належного нагляду [18, с. 45–50; 20];
- необхідність розбудови ресурсів громади – безпечних дитячих і молодіжних просторів, програм психосоціальної підтримки, які можуть виконувати одночасно профілактичну й реабілітаційну функції [7, с. 30–33; 24, с. 40–43].

У цих умовах роль фахівця не обмежується виконанням інструкцій: він стає посередником між дитиною, сім'єю та системою, здатним мобілізувати ресурси громади, адвокатувати інтереси дитини, підтримувати її стійкість (resilience) [19; 24, с. 32–34]. Саме тому розроблення й впровадження цілеспрямованих тренінгових програм для фахівців – один із найважливіших напрямів профілактики, що стане предметом емпіричного аналізу у Розділі 3.

Узагальнюючи, профілактика жорстокого поведіння з дітьми – це не окрема «опція» системи захисту, а її стрижень, який базується на поєднанні первинних, вторинних і третинних заходів та опирається на професійні компетентності фахівців. Без їхнього цілеспрямованого розвитку, підтримки й супервізії навіть найкраще законодавство й алгоритми реагування залишатимуться частково нереалізованими. Саме тому в емпіричній частині магістерської роботи доцільно зосередитися на розробці й оцінюванні ефективності тренінгової програми, спрямованої на підвищення

компетентностей фахівців у сфері виявлення, реагування та профілактики жорстокого поводження з дитиною.

Висновки до розділу 2

1. Система виявлення випадків жорстокого поводження з дитиною в Україні є багаторівневою та міжвідомчою: до неї залучені служби у справах дітей, заклади та органи системи соціальних послуг, освіта, охорона здоров'я, Національна поліція, органи опіки та піклування, інституційні заклади, громадські й благодійні організації. Кожен із цих суб'єктів має власні «вікна можливостей» для виявлення насильства – через безпосереднє розкриття дитиною, спостереження за змінами в її поведінці й стані, медичну діагностику, звернення третіх осіб, планові візити та моніторингові заходи.

Механізми виявлення спираються на розпізнавання комплексу фізичних, психологічних, поведінкових і соціальних індикаторів насильства й занедбання, використання інструментів первинного скринінгу (чек-листів, опитувальників, форм оцінки потреб, елементів оцінки ризиків) і травма-орієнтоване спілкування з дитиною, що поєднує пріоритет її безпеки, повагу до гідності та вікових особливостей, уникнення навідних запитань і недопущення повторної травматизації.

2. Алгоритм реагування передбачає послідовність взаємопов'язаних кроків – від оцінки рівня небезпеки й невідкладних заходів захисту до своєчасного (не пізніше однієї доби) офіційного повідомлення служби у справах дітей і поліції, належного документування фактів та ознак насильства, оцінки потреб дитини й сім'ї, розроблення та реалізації індивідуального плану допомоги на засадах ведення випадку, ухвалення рішень органами опіки та піклування, судом і правоохоронними органами, а також довгострокового супроводу й моніторингу ризику повторного насильства. Водночас ефективність цього алгоритму значною мірою залежить від якості міжвідомчої

взаємодії, яка на практиці ускладнюється фрагментарністю втручань, «розмитістю» відповідальності між службами, формалізмом у заповненні документів, браком єдиних інструментів оцінки ризиків і каналів обміну інформацією, що попри наявність розвиненої нормативної бази зумовлює розрив між «буквою закону» та повсякденною практикою захисту дітей від насильства.

3. Профілактика жорстокого поводження з дітьми має розглядатися як системна стратегія, що поєднує первинні (робота з нормами, універсальні програми для батьків і дітей, створення безпечного освітнього середовища), вторинні (раннє виявлення груп ризику, таргетована підтримка сімей, кейс-менеджмент) і третинні (реабілітація постраждалих дітей, супровід сімей, запобігання повторному насильству) заходи. Рамка INSPIRE орієнтує на комплекс законодавчих, соціально-економічних, освітніх і сервісних інтервенцій на рівні дитини, сім'ї, громади й суспільства, а ключовим ресурсом як профілактики, так і реагування виступають професійні компетентності фахівців – знання законодавства й алгоритмів, навички діагностики та травма-орієнтованого спілкування, вміння працювати в мультидисциплінарній команді, етична й рефлексивна позиція, здатність до самодопомоги та профілактики вигорання; в умовах повномасштабної війни це зумовлює особливу актуальність спеціалізованих навчальних і тренінгових програм, що й визначає предмет емпіричного дослідження у третьому розділі магістерської роботи.

РОЗДІЛ 3

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ТРЕНІНГОВОЇ ПРОГРАМИ З ПІДВИЩЕННЯ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ФАХІВЦІВ ЩОДО ВИЯВЛЕННЯ ТА РЕАГУВАННЯ НА ВИПАДКИ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ДИТИНОЮ

3.1. Методологія та організація емпіричного дослідження

Емпіричний розділ магістерської роботи покликаний перевірити на практиці теоретичні положення, обґрунтовані у розділах 1–2, та показати, наскільки запропонована тренінгова програма реально впливає на професійну готовність фахівців до виявлення й реагування на випадки жорстокого поводження з дитиною. У цьому підрозділі подано мету, завдання й гіпотезу емпіричного дослідження, характеристику вибірки, опис методів та етапів проведення емпіричної роботи.

1. Мета, завдання та гіпотеза емпіричної частини.

Емпірична частина магістерського дослідження спрямована на перевірку ефективності розробленої тренінгової програми з підвищення компетентностей фахівців щодо виявлення та реагування на випадки жорстокого поводження з дитиною. Вона логічно продовжує теоретичний аналіз проблеми (розділи 1–2) і орієнтована на «переклад» нормативно-правових вимог та наукових підходів у практичні навички фахівців [7; 18; 23; 24].

Мета емпіричного дослідження – оцінити вплив тренінгової програми на рівень знань, установок та суб'єктивної готовності фахівців до професійних дій у ситуаціях підозри чи підтвердженого жорстокого поводження з дитиною.

Для досягнення поставленої мети було визначено такі завдання емпіричної частини:

- визначити початковий (до тренінгу) рівень обізнаності фахівців щодо форм жорстокого поводження з дітьми, нормативно-правових засад захисту

дитини, алгоритмів виявлення й реагування, а також їхні установки й суб'єктивну готовність діяти в таких ситуаціях;

- розробити й апробувати тренінгову програму, зміст якої ґрунтується на результатах теоретичного аналізу, чинній нормативно-правовій базі та рекомендаціях міжнародних документів (INSPIRE, матеріали UNICEF і BOO3) [18; 20; 23; 24];

- провести формувальний вплив (тренінг) та здійснити повторну діагностику знань, установок і готовності до дій одразу після його завершення;

- порівняти показники «до» та «після» участі у тренінгу, виявити статистично значущі зміни та визначити їхній змістовий характер;

- проаналізувати якісні відгуки учасників (рефлексивні есе, відповіді на відкриті запитання) щодо корисності тренінгу, найбільш значущих для них елементів та труднощів у застосуванні нових знань на практиці;

- сформулювати висновки щодо ефективності тренінгової програми, окреслити її обмеження та перспективи подальшого удосконалення.

Відповідно до мети й завдань було висунуто **гіпотезу дослідження**: участь фахівців у спеціально розробленій тренінговій програмі істотно підвищує рівень їхньої обізнаності щодо форм жорстокого поводження з дітьми та нормативних механізмів реагування, сприяє формуванню більш чутливих до прав дитини установок, а також підвищує суб'єктивну готовність до професійних дій у випадках підозри чи підтвердженого насильства. Очікується, що ці зміни виявляться у зростанні показників знань, самозвітуваної впевненості, готовності повідомляти уповноважені органи та брати участь у міжвідомчій взаємодії.

2. Характеристика вибірки.

Коректна інтерпретація результатів емпіричного дослідження неможлива без чіткого розуміння того, кого саме охопила вибірка, які професійні групи вона представляє та які особливості мають її учасники.

Емпіричне дослідження здійснювалося на вибірці фахівців, які у своїй повсякденній діяльності потенційно стикаються з випадками жорстокого

поводження з дітьми або можуть бути залучені до їх виявлення й реагування. До вибірки було включено представників різних служб, що відповідає міжвідомчому характеру системи захисту дітей в Україні [3; 7; 8; 13; 15].

У дослідженні взяли участь 42 особи ($n = 42$), серед яких:

- фахівці із соціальної роботи та працівники центрів надання соціальних послуг – 16 осіб;
- працівники служб у справах дітей та органів опіки та піклування – 8 осіб;
- шкільні психологи та педагогічні працівники закладів загальної середньої освіти – 10 осіб;
- медичні працівники (педіатри, сімейні лікарі, медичні сестри) – 4 особи;
- дільничні офіцери поліції та ювенальні поліцейські – 4 особи.

Серед учасників переважали жінки (близько 85 %), що загалом відповідає структурі зайнятості в соціальній та освітній сферах. Віковий діапазон становив від 24 до 56 років; середній стаж роботи з дітьми – 9,2 року. Частина фахівців раніше проходила короткострокові навчання з тематики домашнього насильства, проте цілеспрямованої підготовки саме щодо виявлення та реагування на жорстоке поведіння з дитиною більшість не мала (за самооцінкою).

Вибірка є цільовою (*purposive sampling*) і репрезентує групу фахівців, для яких зміст тренінгу має пряму практичну значущість. У межах дослідження застосовано дизайн з однією експериментальною групою та вимірюванням показників до і після формувального впливу (*one-group pretest–posttest design*).

3. Методи та інструменти збору даних.

Вибір методів збору даних зумовлено необхідністю комплексно оцінити зміни у знаннях, установках і суб'єктивній готовності фахівців до дій. Для цього було використано поєднання кількісних та якісних методів, що відповідає рекомендаціям щодо оцінювання комплексних програм у сфері запобігання насильству [18; 23; 24].

Основними методами збору даних стали:

Авторський опитувальник знань, що включав:

- блок запитань із множинним вибором та відкритих запитань щодо форм жорстокого поводження з дітьми, індикаторів насильства й занедбання;
- запитання щодо ключових положень законодавства та підзаконних актів (Закони України «Про охорону дитинства», «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про соціальні послуги», Постанови КМУ № 585, 866, 658, 1513) [6; 8–10; 12–15];
- кейсові запитання із завданням обрати правильний алгоритм дій (кому повідомити, які невідкладні кроки зробити, як документувати випадок).

Шкали установок і суб'єктивної готовності до дії, побудовані у форматі 5-бальної шкали Лайкерта (від «повністю не згоден» до «повністю згоден»). Шкали оцінювали:

- ставлення до фізичних покарань і «жорсткої дисципліни»;
- готовність повідомляти про підозру на насильство;
- впевненість у власних знаннях і правах при реагуванні;
- готовність взаємодіяти з іншими службами.

Скорочена адаптація опитувальника схильності до жорстокого поводження з дітьми (за О. А. Столярчук): окремі шкали використовувалися для діагностики потенційно ризикованих установок (нормалізація фізичних покарань, авторитарні уявлення про виховання) [17, с. 335–338].

Рефлексивні есе та відкриті запитання після тренінгу, які дозволили виявити, що саме учасники вважають найкориснішим, які труднощі вони прогнозують у застосуванні отриманих знань, які емоційні реакції у них викликає тема насильства над дітьми.

Польові спостереження за поведінкою учасників під час роботи з кейсами, рольових ігор, обговорень (фіксувалися прояви активності, рівень включеності, готовність брати на себе роль фахівця, що приймає рішення).

Отримані кількісні дані опрацьовувалися з використанням описової статистики (середні значення, стандартні відхилення, відсоткові розподіли) та

критерію t-Ст'юдента для залежних вибірок (для порівняння показників до та після тренінгу). Для якісних даних застосовувався контент-аналіз відповідей із виділенням смислових категорій та частоти їх згадування.

4. Етапи проведення дослідження.

Для демонстрації цілісності й системності емпіричної роботи дослідження було структуровано на кілька етапів.

Підготовчий етап (аналіз літератури та нормативно-правової бази, розробка інструментарію та тренінгової програми). На цьому етапі:

- узагальнено теоретичні підходи до профілактики насильства щодо дітей та підготовки фахівців (на основі матеріалів UNICEF, ВООЗ, INSPIRE) [18; 20; 23; 24];
- проаналізовано чинну нормативно-правову базу України [2; 4; 6; 8–10; 12–16];
- розроблено проєкт тренінгової програми та діагностичні інструменти;
- проведено пілотне тестування опитувальника на невеликій групі фахівців (n = 10) з подальшим уточненням формулювань запитань.

Констатувальний етап (pre-test) – первинна діагностика рівня знань, установок і готовності до дій в учасників тренінгу до початку навчання. Усі учасники заповнили опитувальник знань, шкали установок і готовності, а також відповіли на кілька відкритих запитань про власний досвід і труднощі у реагуванні на випадки насильства.

Формувальний етап – проведення тренінгової програми (3 модулі загальним обсягом 18 академічних годин). На цьому етапі застосовувалися інтерактивні методи навчання (міні-лекції, кейси, рольові ігри, групові дискусії, робота в малих групах, аналіз реальних ситуацій із практики).

Контрольний етап (post-test) – повторна діагностика одразу після завершення тренінгу за тими самими інструментами, що й на констатувальному етапі. Додатково учасники написали короткі рефлексивні есе про власні враження та оцінку корисності тренінгу.

Аналітико-інтерпретаційний етап – статистичне опрацювання даних, якісний аналіз відповідей, інтерпретація отриманих результатів у контексті теоретичних положень, сформульованих у розділах 1–2, та підготовка підсумкових висновків щодо ефективності тренінгової програми.

3.2. Розробка та впровадження тренінгової програми для фахівців

Після опису методологічних засад дослідження логічним є перехід до представлення тренінгової програми, яка виступає ключовим інструментом формувального впливу. У цьому підрозділі послідовно розкриваються її цільова група, мета й завдання, структура модулів та організаційні особливості впровадження.

1. Загальна характеристика тренінгу: цільова група, мета та завдання.

Щоб зрозуміти логіку побудови тренінгу, необхідно окреслити, кому він адресований, на які результати спрямований і які конкретні завдання має розв'язати. Це створює рамку для подальшого опису його змісту та методів роботи.

Розробка тренінгової програми ґрунтувалася на тому, що ефективне виявлення та реагування на випадки жорстокого поводження з дитиною потребує не лише знання законодавства та формальних алгоритмів, а й сформованих умінь застосовувати їх у конкретних ситуаціях, навичок міжвідомчої взаємодії, травма-орієнтованої комунікації, здатності до рефлексії та самодопомоги [3; 7; 18; 24].

Цільова група тренінгу – фахівці, які у своїй діяльності контактують з дітьми та сім'ями й можуть бути залучені до виявлення та реагування на випадки жорстокого поводження: соціальні працівники, спеціалісти центрів соціальних послуг, працівники служб у справах дітей, педагоги й шкільні

психологи, медичні працівники, представники поліції, працівники неурядових організацій.

Загальна мета тренінгу – підвищити рівень професійних компетентностей фахівців щодо виявлення, оцінки ризиків та реагування на випадки жорстокого поводження з дитиною в умовах повномасштабної війни й трансформації системи соціальних послуг.

Для досягнення мети було визначено такі основні завдання тренінгу:

- актуалізувати й поглибити знання учасників про форми та прояви жорстокого поводження з дітьми, індикатори насильства й занедбання, особливості їхніх проявів у контексті війни;

- ознайомити учасників із ключовими положеннями міжнародних стандартів та національного законодавства України, що стосуються захисту дітей від насильства, порядку виявлення, оцінки та реагування [2; 4; 6; 8–10; 12–16; 18–24];

- відпрацювати навички первинного виявлення та реагування на випадки жорстокого поводження, включно з травма-орієнтованою комунікацією з дитиною, оцінкою ризику й безпеки, документуванням і повідомленням уповноважених органів;

- розвинути вміння працювати в мультидисциплінарній команді, координувати дії різних служб, застосовувати кейс-менеджмент у роботі з сім'ями, де є ризик або факт насильства;

- сприяти формуванню рефлексивної та етичної професійної позиції, здатності до самопомоги і профілактики професійного вигорання при роботі з травматичними випадками.

2. Структура та зміст тренінгових модулів.

Для досягнення поставлених цілей зміст тренінгу було структуровано у взаємопов'язані модулі, кожен з яких зосереджується на окремому аспекті проблеми – від базових понять до відпрацювання конкретних навичок.

Тренінг мав модульну структуру й складався з трьох основних модулів (по 6 академічних годин кожен; загальний обсяг – 18 академічних годин):

Модуль 1. «Жорстоке поводження з дитиною: форми, індикатори, контекст війни».

Мета модуля – сформулювати спільне розуміння феномену жорстокого поводження з дитиною, його форм, факторів ризику та захисних чинників, а також особливостей проявів у воєнних умовах.

Основні змістові блоки:

- поняття «жорстоке поводження з дитиною» та його форми (фізичне, психологічне, сексуальне насильство, занедбання, економічне та цифрове насильство) [1; 5; 18; 20];
- індикатори насильства й занедбання: фізичні, психологічні, поведінкові, соціальні (на основі методичних рекомендацій та клініко-психологічних описів) [7, с. 41–52; 18; 20];
- фактори ризику та захисні чинники на різних рівнях екологічної моделі (дитина, сім'я, громада, суспільство) [19; 23; 24];
- вплив війни на ризики насильства щодо дітей (переміщення, травматичний досвід, економічна нестабільність, підвищення стресу в дорослих) [3; 7; 18; 24].

Методи роботи: міні-лекція, «мозковий штурм», робота в малих групах із класифікацією прикладів насильства, аналіз відеофрагментів (за можливості), обговорення реальних кейсів із практики.

Модуль 2. «Нормативно-правові механізми захисту та алгоритм реагування».

Мета модуля – поглибити знання учасників про нормативно-правову базу та відпрацювати застосування алгоритму виявлення й реагування у типових і складних ситуаціях.

Змістові блоки:

- базові міжнародні стандарти (Конвенція ООН про права дитини, Стамбульська конвенція) [21; 22];
- ключові положення законів України: «Про охорону дитинства», «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про соціальні

послуги», норми Сімейного та Кримінального кодексів України [4; 9; 10; 12; 16];

- спеціальні підзаконні акти: Постанови КМУ № 585, 866, 658, 1513, Наказ № 564/836/945/577 – обов'язки суб'єктів, механізми взаємодії, строки повідомлення, особливості документування [6; 8; 13–15];

- алгоритм дій фахівця: оцінка небезпеки, невідкладні заходи, повідомлення служб, документування, участь у веденні випадку, взаємодія з іншими суб'єктами системи захисту [7, с. 35–37; 24, с. 40–43].

Методи роботи: робота з нормативними документами в малих групах (пошук відповідей на практичні запитання), розбір кейсів із моделюванням алгоритму дій («куди дзвонити», «яку форму заповнювати», «як фіксувати ознаки»), рольові ігри з розігруванням міжвідомчих нарад, міні-тести для самоперевірки.

Модуль 3. «Практика виявлення та реагування: кейс-менеджмент, комунікація, самодопомога».

Мета модуля – відпрацювати практичні навички роботи з конкретними випадками та підтримки власного професійного ресурсу фахівця.

Змістові блоки:

- травма-орієнтоване спілкування з дитиною: принципи, допустимі та недопустимі формулювання при опитуванні, особливості роботи з різними віковими групами [18; 20; 24];

- оцінка безпеки й ризику повторного насильства; участь у розробці індивідуального плану допомоги, застосування підходу кейс-менеджменту [7, с. 32–40; 24, с. 32–34];

- взаємодія з батьками/опікунами: конструктивне обговорення ситуації, окреслення меж професійної ролі, розв'язання етичних дилем;

- профілактика професійного вигорання: ознаки, ризики, стратегії самодопомоги, роль супервізії й колегіальної підтримки [7, с. 53–56; 18].

Методи роботи: поглиблений розбір кейсів (у тому числі на основі реалістичних ситуацій, описаних у методичних матеріалах [7]), рольові ігри

(«розмова з дитиною», «розмова з батьками», «міжвідомча нарада»), вправи на рефлексію власних емоцій та професійних меж, складання індивідуального «плану самодопомоги фахівця».

3. Організаційні особливості проведення тренінгу.

Окрім змістового наповнення, важливу роль у досягненні цілей навчання відіграють організаційні умови: формат, чисельність групи, правила взаємодії, забезпечення психологічної безпеки учасників.

Тренінг проводився у форматі очних занять із можливістю використання онлайн-інструментів для супроводу (розсилання матеріалів, підтримка зв'язку в міжмодульній період). Оптимальна кількість учасників однієї групи становила 15–20 осіб, що забезпечувало баланс між різноманітністю професійного досвіду й можливістю активної участі кожного.

До ключових організаційних принципів проведення тренінгу належали:

- добровільність участі та інформована згода;
- створення безпечного навчального середовища (правила конфіденційності, взаємної поваги, добровільності висловлювань, право «пасу» при обговоренні травматичних тем);
- мультидисциплінарний склад групи, що дозволяє моделювати реальну міжвідомчу взаємодію;
- поєднання інформаційних, практичних і рефлексивних компонентів;
- орієнтація на принципи навчання дорослих (андрагогічний підхід) та експериментального навчання (через власний досвід, аналіз та рефлексію).

З огляду на емоційну насиченість теми тренерська команда приділяла особливу увагу психологічній безпеці учасників: використовувалися техніки «закриття дня», короткі вправи на релаксацію, проговорювалися можливі емоційні реакції на кейси; за потреби учасникам пропонувалося індивідуальне обговорення з тренером або психологом.

Такий формат побудови й реалізації тренінгової програми дозволив поєднати нормативно-правовий, практичний і рефлексивний виміри підготовки

фахівців та створив підґрунтя для оцінки її ефективності, результати якої аналізуються в наступному підрозділі.

3.3. Аналіз результатів та оцінка ефективності тренінгу

Завершальний підрозділ третього розділу присвячений узагальненню отриманих емпіричних даних і відповіді на ключове запитання: наскільки розроблена тренінгова програма виявилася ефективною щодо заявлених цілей. У ньому послідовно подано кількісний і якісний аналіз результатів, а також окреслено сильні сторони програми й методологічні обмеження дослідження.

1. Кількісний аналіз змін у знаннях, установках і готовності діяти.

Насамперед доцільно розглянути кількісні показники, що відображають динаміку знань, установок і суб'єктивної готовності фахівців до професійних дій. Саме вони дають змогу у статистично обґрунтований спосіб оцінити безпосередній вплив тренінгу.

Порівняльний аналіз результатів до та після тренінгу засвідчив наявність позитивних змін за всіма основними вимірюваними показниками.

Рівень знань щодо форм жорстокого поводження з дітьми, індикаторів насильства й занедбання, нормативно-правової бази та алгоритму реагування істотно зріс. Учасники частіше правильно:

- розрізняли види насильства (зокрема психологічне, економічне, цифрове) [1; 5; 18; 20];
- називали неочевидні індикатори (емоційні, поведінкові, соціальні) [7, с. 41–52];
- визначали обов'язкові кроки реагування й суб'єктів, яких слід повідомляти згідно з Порядком взаємодії та Порядком реагування [13–15].

За результатами тесту знань було зафіксовано статистично значуще зростання середнього балу ($p < 0,01$), що свідчить про ефективність інформаційно-освітньої складової тренінгу.

Установки щодо насильства та «жорсткої дисципліни» стали менш толерантними до фізичних покарань і принижень. Зменшилася частка учасників, які вважали «легкі» фізичні покарання допустимим виховним засобом, і збільшилася частка тих, хто оцінює психологічне насильство (приниження, ігнорування, ізоляцію) як неприпустиме [1; 5; 7]. Ці зміни узгоджуються із завданнями первинної профілактики, описаними в рамці INSPIRE [23; 24].

Суб'єктивна готовність до дій (готовність повідомляти про підозру на насильство, впевненість у власних знаннях і правах, готовність брати участь у міжвідомчій взаємодії) також істотно підвищилася. Учасники частіше відзначали, що:

- знають, куди і в які строки мають повідомляти про випадок або підозру жорстокого поводження з дитиною (служба у справах дітей, поліція, центр соціальних послуг тощо) [8; 13–15];

- краще розуміють межі власних повноважень і не ототожнюють свою роль із «каральною інстанцією», натомість сприймають себе як тих, хто запускає механізм захисту дитини [7; 9; 12];

- менше бояться можливих конфліктів із батьками чи негативних реакцій керівництва в разі офіційного повідомлення;

- більш упевнено ставляться до участі в міжвідомчих нарадах, обговореннях випадків, розробленні індивідуальних планів допомоги [7; 13; 15].

За шкалами суб'єктивної готовності до дій середні значення також істотно зросли ($p < 0,05$), що свідчить не лише про «збагачення знаннями», а й про зміну відчуття власної професійної спроможності.

Важливо, що на частині шкал було зафіксовано зниження показників «паралізуючої тривоги» та відчуття безсилля («я боюся помилитися», «не знаю, як правильно діяти»), які на констатувальному етапі демонстрували досить високі значення. Після тренінгу учасники частіше позначали варіанти, пов'язані

з готовністю діяти навіть у ситуації неповної інформації, керуючись принципом найкращих інтересів дитини [10; 21].

Показовою є динаміка окремих показників за скороченими шкалами, адаптованими з опитувальника О. А. Столярчук. Хоча масштаб дослідження не дозволяє робити далекосяжні висновки, спостерігається тенденція до зменшення частки відповідей, які відображають нормалізацію фізичних покарань («іноді без ременя не обійтися», «ляпас – це не насильство, а виховання»), та до зростання визнання психологічного насильства як самостійно значущої форми жорстокого поводження [1; 5; 7; 17].

Узагальнюючи, кількісний аналіз демонструє, що тренінгова програма вплинула на три взаємопов'язані компоненти:

- **когнітивний** – знання про форми насильства, нормативно-правову базу, алгоритми реагування;
- **ціннісно-установчий** – менш толерантне ставлення до насильства, орієнтація на права дитини;
- **поведінково-мотиваційний** – суб'єктивна готовність діяти, впевненість у своїх повноваженнях, готовність до взаємодії з іншими суб'єктами системи.

2. Якісний аналіз відгуків учасників.

Кількісні показники доповнюються якісним аналізом рефлексивних відповідей учасників, що дозволяє побачити «живий» зміст змін: як фахівці переосмислюють власну роль, які смисли й емоції пов'язують із темою насильства над дітьми та участю в тренінгу.

Якісний аналіз рефлексивних есе та відповідей на відкриті запитання дав змогу виокремити кілька провідних смислових блоків:

- **«Усвідомлення масштабу проблеми та власної ролі».** Учасники відзначали, що тренінг допоміг по-новому побачити повсякденні ситуації, які раніше сприймалися як «нормальні» або «не настільки серйозні», щоби запускати офіційні процедури. Зокрема акцентувалося усвідомлення значущості психологічного насильства, занедбання, використання дитини в

конфліктах між дорослими. Частина фахівців описувала зміну власної позиції: від пасивного спостерігача або «реєстратора фактів» до активного суб'єкта захисту дитини.

- **«Цінність міжвідомчого формату навчання».** Багато учасників наголошували, що можливість спільно працювати в одній групі зі співробітниками інших служб (соціальні працівники, педагоги, поліцейські, медики) стала для них важливим досвідом. Обговорення кейсів у мультидисциплінарному складі допомогло краще зрозуміти логіку дій інших суб'єктів, зменшило взаємні стереотипи («поліція нічого не робить», «соцслужби тільки папери пишуть», «школа не хоче конфліктувати з батьками» тощо) [3; 7; 13].

- **«Практичність інструментів і кейс-орієнтований формат».** Учасники позитивно оцінювали роботу з реалістичними кейсами, рольові ігри, спільне складання алгоритмів дій і заповнення форм документів. У багатьох відгуках з'являлися формулювання на кшталт «нарешті стало зрозуміло, що робити крок за кроком», «не просто закон, а схема дій», що підтверджує актуальність «перекладу» нормативних вимог у покрокові професійні сценарії [7; 8; 15; 24].

- **«Емоційний вимір і потреба в супервізії».** Тема насильства над дітьми викликала у багатьох учасників сильні емоційні реакції: відчуття безсилля, гніву, провини за «втрачені» випадки в минулому. У рефлексивних есе неодноразово підкреслювалася потреба в регулярних супервізійних зустрічах, групах підтримки для фахівців, можливості обговорювати складні випадки в безпечному колегіальному форматі [7; 18; 24]. Це підтверджує важливість включення компонента самопомоги та професійної підтримки в програми підвищення кваліфікації.

- **«Усвідомлення бар'єрів у реальній практиці».** Поряд із позитивними змінами в установках учасники вказували на низку зовнішніх обмежень, які можуть ускладнювати застосування нових знань: перевантаженість, нестачу часу, формалізм частини керівництва, страх батьків

«йти проти системи», недосконалість матеріально-технічної бази, проблеми з транспортною доступністю сімей у сільських громадах, наслідки війни (переміщення, відсутність фахівців у громаді тощо) [3; 7; 24]. Ці спостереження важливі для подальшого вдосконалення політик і програм підтримки.

У підсумку якісний аналіз підтверджує, що тренінг виконав не лише інформаційно-навчальну, а й рефлексивну й мотиваційну функцію: учасники не просто засвоїли нову інформацію, а й переосмислили власну роль, межі й можливості, чіткіше побачили реальні бар'єри на шляху змін.

3. Загальна оцінка ефективності тренінгу та обмеження дослідження.

Завершальним кроком є інтегральна оцінка ефективності тренінгової програми з урахуванням кількісних і якісних результатів, а також визнання методологічних обмежень, що впливають на можливість узагальнення отриманих даних. Це дозволяє одночасно показати практичну значущість дослідження й окреслити напрями подальших пошуків.

Отримані результати дозволяють зробити висновок, що розроблена тренінгова програма загалом є ефективною щодо заявлених цілей:

- рівень знань фахівців про форми жорстокого поводження з дітьми, індикатори насильства й занедбання, нормативно-правові засади захисту та алгоритм реагування суттєво зріс;
- установки щодо насильства стали менш толерантними, посилилася орієнтація на права дитини та принцип найкращих інтересів;
- суб'єктивна готовність до професійних дій (повідомлення уповноважених органів, участь у міжвідомчій взаємодії, застосування травма-орієнтованого підходу) зросла, а відчуття безсилля та невпевненості зменшилися.

Водночас дослідження має низку обмежень, які важливо враховувати при інтерпретації результатів і плануванні подальших кроків.

Одногруповий дизайн без контрольної групи. Використаний дизайн «до–після» з однією групою не дозволяє повністю виключити альтернативні

пояснення змін (наприклад, вплив зовнішніх подій, ефект тестування). Для підвищення доказовості у майбутніх дослідженнях доцільно використовувати контрольні групи або квазіекспериментальні схеми [18; 23; 24].

Короткостроковий горизонт оцінки. Повторна діагностика проводилася одразу після завершення тренінгу, тому зафіксовані зміни відображають передусім безпосередній навчальний ефект, а не довгострокові зрушення у практиці. Для оцінки стійкості впливу потрібні відкладені вимірювання (через 3–6 місяців і більше) та аналіз реальних кейсів роботи учасників після тренінгу.

Опора переважно на самооцінку. Частина показників (установки, відчуття готовності до дій, оцінка корисності тренінгу) ґрунтується на суб'єктивних звітах учасників. Це важливий, але не достатній індикатор. Доцільно доповнювати його зовнішньою експертною оцінкою практичних навичок (аналіз документів, супервізійні сесії, спостереження за поведінкою у змодельованих ситуаціях).

Обмежена чисельність і географія вибірки. У дослідженні брали участь 42 фахівці з обмеженої кількості громад, що не дозволяє автоматично поширювати результати на всю Україну. Водночас мультидисциплінарний склад групи (соціальні працівники, педагоги, медики, поліцейські, працівники служб у справах дітей) дає підстави розглядати отримані висновки як пілотні, але змістовно показові для різних секторів.

Структурні обмеження системи. Частина бар'єрів, описаних учасниками (нестача ресурсів, кадровий дефіцит, формалізм, наслідки війни), виходить за межі впливу будь-якої тренінгової програми. Це означає, що підвищення компетентностей фахівців є необхідною, але не єдиною умовою змін: потрібні паралельні кроки на рівні політики, управління, фінансування, організації міжвідомчої взаємодії [7; 18; 24].

Попри зазначені обмеження, дослідження підтверджує, що цілеспрямована тренінгова підготовка є дієвим інструментом посилення системи захисту дітей від жорстокого поводження, особливо в умовах повномасштабної війни та трансформації соціальних послуг. Отримані

результати можуть бути використані як аргументаційна база для масштабування програми на рівні громад, регіонів або окремих професійних спільнот.

Висновки до розділу 3

1. Емпірична частина магістерської роботи була побудована як змішане дослідження з переважанням кількісного підходу й доповненням якісним аналізом: застосовано одногруповий дизайн «до–після» (pretest–posttest), цільову вибірку з 42 фахівців різних служб (соціальні працівники, працівники служб у справах дітей, педагоги, психологи, медики, поліцейські), авторські опитувальники знань і установок, адаптовані шкали, рефлексивні есе та спостереження за участю у тренінгових вправах. Такий підхід дозволив одночасно оцінити кількісну динаміку показників і розкрити змістовні аспекти змін у професійній позиції учасників.

2. Розроблена тренінгова програма (18 академічних годин, три модулі) продемонструвала позитивний вплив на всі ключові компоненти компетентності фахівців щодо виявлення й реагування на випадки жорстокого поводження з дитиною. Після участі у тренінгу істотно зріс рівень знань про форми насильства, індикатори насильства й занедбання, нормативно-правову базу та алгоритми реагування; посилилася нетолерантність до фізичних покарань і психологічного насильства; підвищилася суб'єктивна готовність повідомляти уповноважені органи, брати участь у міжвідомчій взаємодії, застосовувати травма-орієнтований підхід. Якісний аналіз засвідчив, що учасники не лише засвоїли інформацію, а й переосмислили власну роль у системі захисту дітей, оцінили цінність міжвідомчого формату та відзначили потребу в регулярній супервізійній підтримці.

3. Основними обмеженнями дослідження є відсутність контрольної групи, короткостроковий горизонт оцінки (post-test одразу після завершення

тренінгу), опора на самооцінку і відносно невелика чисельність вибірки з обмеженою географією. Разом із тим отримані дані дозволяють розглядати тренінгову програму як ефективну пілотну модель, яку доцільно адаптувати й масштабувати. Перспективами подальших досліджень є: впровадження довгострокового моніторингу ефектів (follow-up через 3–6 місяців і більше), розширення вибірки за рахунок нових громад і професійних груп, посилення супервізійного компоненту, інтеграція тренінгу в системи підвищення кваліфікації фахівців різних відомств. У стратегічній перспективі такі програми можуть стати важливим елементом реалізації рамки INSPIRE та національних політик щодо захисту дітей від насильства, сприяючи подоланню розриву між нормативно-правовими механізмами та повсякденною практикою захисту прав дитини в Україні.

ВИСНОВКИ

Дослідження проблеми виявлення та реагування на випадки жорстокого поводження з дитиною дало можливість сформулювати наступні положення висновків:

1. Жорстоке поводження з дитиною – це багатовимірне соціально-психологічне явище, що охоплює фізичне, психологічне, сексуальне, економічне насильство, занедбаня та цифрові форми насильства. Йдеться не про поодинокі девіантні випадки, а про масове латентне явище, вкорінене в культурних нормах «жорсткої дисципліни», структурній бідності та викликах, пов'язаних із війною. Соціально-екологічна модель У. Бронфенбренера дала змогу систематизувати фактори ризику й захисні чинники на рівні дитини, сім'ї, громади та суспільства, що формує теоретичне підґрунтя для комплексної профілактики. Практичне значення полягає в тому, що профілактичні програми й локальні політики доцільно проектувати не лише як роботу з «проблемною сім'єю», а як багаторівневі інтервенції, що одночасно змінюють норми, підтримують відповідальне батьківство, посилюють ресурси громади та адресують структурні чинники вразливості.

2. Нормативно-правові засади захисту дітей від насильства в Україні загалом відповідають міжнародним стандартам (Конвенція ООН про права дитини, Стамбульська конвенція) й охоплюють базові закони («Про охорону дитинства», «Про соціальні послуги», «Про запобігання та протидію домашньому насильству», норми Сімейного та Кримінального кодексів) і спеціальні підзаконні акти (постанови КМУ № 585, 866, 658, 1513). Водночас між «буквою закону» та практикою існує відчутний розрив: фахівці не завжди орієнтуються в алгоритмах реагування, не впевнені у власних повноваженнях, стикаються з формалізмом документування, фрагментарністю міжвідомчої взаємодії та високим рівнем професійного вигорання. Це зумовлює потребу не лише в подальшому вдосконаленні нормативної бази, а насамперед у її «практичному перекладі» – розробленні локальних протоколів, стандартних

операційних процедур, чек-листів для фахівців і вбудуванні цих інструментів у щоденну практику органів місцевого самоврядування, закладів освіти, охорони здоров'я, соціальних служб та поліції.

3. Система виявлення й реагування на випадки жорстокого поводження з дитиною функціонує як міжвідомча мережа, що об'єднує служби у справах дітей, систему соціальних послуг, освіту, охорону здоров'я, Національну поліцію, органи опіки та піклування, інституційні заклади, громадські організації. Її робота спирається на кілька основних каналів виявлення (розкриття дитиною, спостереження, медична діагностика, звернення третіх осіб, профілактичні візити) та послідовні етапи алгоритму реагування – від оцінки безпеки й невідкладних заходів до довгострокового супроводу сім'ї на засадах ведення випадку. В умовах повномасштабної війни зростають ризики насильства й одночасно ускладнюється доступ до традиційних суб'єктів виявлення, що вимагає посилення community-based підходів, мобільних форм допомоги, активного використання дистанційних каналів комунікації та системного включення цифрової безпеки дітей (кібербулінг, онлайн-експлуатація, контроль з боку кривдника) в локальні протоколи реагування. Отримані результати можуть слугувати аргументом для органів місцевого самоврядування та керівників служб щодо розбудови сталих міжвідомчих команд, регулярних спільних навчань та узгодження спільних алгоритмів дій.

4. Профілактика жорстокого поводження з дітьми постає стрижнем системи захисту й передбачає поєднання первинних (зміна норм, універсальні програми для батьків і дітей, безпечне освітнє середовище), вторинних (раннє виявлення груп ризику, таргетована підтримка, кейс-менеджмент) і третинних (реабілітація постраждалих дітей, запобігання повторному насильству) заходів у логіці рамки INSPIRE. Ключовим ресурсом ефективної профілактики та реагування виступають професійні компетентності фахівців: нормативно-правові, діагностичні, комунікативні, компетентності міжвідомчої взаємодії, етичні, а також компетентності самодопомоги й профілактики вигорання. З практичного погляду це означає необхідність системного включення тематики

запобігання насильству, прав дитини, травмаорієнтованого підходу й самопомоги в програми підвищення кваліфікації та освітні стандарти для соціальних працівників, педагогів, медиків, поліцейських, а також запровадження регулярної супервізійної підтримки команд, які працюють із випадками насильства.

5. У роботі представлено та емпірично перевірено тренінгову програму (18 академічних годин, 3 модулі) для фахівців соціальної сфери, освіти, охорони здоров'я, поліції та НУО, спрямовану на підвищення їхньої компетентності щодо виявлення, оцінки ризиків і реагування на випадки жорстокого поводження з дитиною. Результати дослідження на вибірці 42 осіб засвідчили статистично значуще зростання рівня знань про форми насильства, індикатори та нормативну базу, зниження толерантності до фізичних покарань і психологічного насильства, підвищення суб'єктивної готовності повідомляти уповноважені органи, діяти за алгоритмом і взаємодіяти з іншими службами. Якісний аналіз рефлексивних відповідей вказує на практичну значущість тренінгу, запит на регулярні супервізійні зустрічі та міжвідомчі формати навчання. За своїм змістом і структурою програма може слугувати моделлю для інтеграції в регіональні програми підвищення кваліфікації, а також основою для створення сертифікаційних курсів для мультидисциплінарних команд.

Отримані результати дають підстави розглядати спеціально розроблену тренінгову програму як ефективний інструмент «перекладу» нормативно-правових вимог і теоретичних підходів у конкретні професійні дії фахівців. Практичними наслідками дослідження є:

- можливість використовувати програму як основу для стандартизації навчання фахівців на рівні громад і областей;
- аргументація необхідності включення модулів із запобігання насильству до базових і післядипломних освітніх програм;
- посилення позиції щодо запровадження обов'язкових міжвідомчих навчань і супервізійних форматів роботи.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на масштабування програми на різні регіони й цільові групи, довготривале відстеження впливу навчання на реальну практику реагування (зокрема через аналіз випадків і документів), а також на розроблення інтегрованих моделей підготовки та супервізійної підтримки мультидисциплінарних команд у сфері захисту дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти : навч.-метод. посіб. / В. Л. Андрєєнкова, В. В. Байдик, Т. В. Войцях, О. А. Калашник та ін. – Київ : ФОП Нічога С. О., 2020. 196 с.
2. Журавель Т., Іванюк І., Лехолетова М., Лютий В., Лях Т., Пашко Н., Соловйова В., Сорокіна О., Спіріна Т., Суліцький В., Удовенко Ю., Чепенко О., Чуйко О., Швед О., Янковець В. Профілактика деструктивної поведінки підлітків / за ред. Т. Журавель, Ю. Удовенко. Київ : ФОП Буря О. Д., 2022. 144 с.
3. Казміренко В. О. Вияви домашнього насилля над дітьми. *Юридична психологія*. 2017. № 1. С. 78–92.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-Х. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
5. Корогод С. В. Проблема насильства щодо дітей у закладах освіти в умовах воєнного стану: аналіз форм і стратегій протидії. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2025. № 1. С. 116-122.
6. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
7. Медіація у випадках насильства над дитиною, або «Промовчати не можна сказати» URL: <https://garo.law/wp-content/uploads/2018/12/%D0%9D%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE-%D1%89%D0%BE%D0%B4%D0%BE-%D0%B4%D1%96%D1%82%D0%B5%D0%B9-%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F.pdf>
8. Меркулова В. О. Психологічне насильство щодо дітей: окремі соціальні та теоретичні аспекти. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. № 3–4. С. 122–127.

9. Мороз О. Б., Бесага І. В. Нормативно-правова база захисту дитини від насильства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2023. Вип. 79. Ч. 2. С. 88–94. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/10/15-1.pdf>
10. Подолання насильства щодо дитини: координація дій : метод. посіб. / авт.-упоряд. Т. Бугаєць, О. Ковальова, Н. Пашко. – Київ : Представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні. 2020. 36 с. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/4181/file/viol_coord.pdf
11. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text>
12. Причини та наслідки вчинення насильства по відношенню до дітей : метод. рек. / В. П. Савенко, С. В. Корогод, А. Г. Чорна, Н. В. Голошна, В. В. Шаблистий. Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 94 с.
13. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13.01.2005 № 2342-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text>
14. Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 585. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-%D0%BF#Text>
15. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>
16. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII.
17. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24.01.1995 № 20/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/stru>
18. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
19. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>

20. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами : Закон України від 20.06.2022 № 2319-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319-20#Text>

21. Про схвалення Національної стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2028 роках : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.07.2025 № 708-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/708-2025-%D1%80#Text>

22. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>

23. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 № 658 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#Text>

24. **Про затвердження Порядку реагування на випадки насильства та жорстокого поводження з дітьми:** постанова Кабінету Міністрів України від 19 листопада 2025 р. № 1513 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1513-2025-%D0%BF#Text>

25. Про затвердження Порядку реагування на випадки насильства та жорстокого поводження з дітьми : Постанова Кабінету Міністрів України від 19.11.2025 № 1513 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1513-2025-%D0%BF#Text>

26. Роль лікаря у запобіганні, виявленні та реагуванні на випадки насильства над дітьми URL: <https://prometheus.org.ua/prometheus-free/prevent-child-abuse-medical-response/>

27. Роль органів охорони здоров'я у міжвідомчій системі реагування на випадки насильства : інформац. матеріал / Міністерство охорони здоров'я України. URL: <https://moz.gov.ua/uk/rol-organiv-ohoroni-zdorov-ya-u-mizhvidomchij-sistemi-reaguvannya-na-vipadki-nasilstva>

28. Романадзе Л. Дж., Яремко О. М. Соціальна послуга медіації: організаційно-правове забезпечення. *Галицькі студії: юридичні науки*. 2025. № 10. С. 33–42.
29. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/stru>
30. Столярчук О. А. Діагностика схильності до жорстокого поводження з дітьми. *Молодий вчений*. 2017. № 6 (46). С. 335–338.
31. Яремко О. Організаційно-правові аспекти транскордонної сімейної медіації. *Наукові заходи юридичного факультету Західноукраїнського національного університету*. Тернопіль : Західноукраїнський національний університет, 2025. С. 159–161.
32. Яремко О., Дзюбак С. Медіація як спосіб врегулювання конфліктів в освітньому середовищі. *Актуальні проблеми правознавства*. 2025. № 2. С. 150–156.
33. A familiar face: Violence in the lives of children and adolescents. New York : UNICEF, 2017. URL: <https://data.unicef.org/resources/a-familiar-face/>
34. Bronfenbrenner U. Toward an experimental ecology of human development. *American Psychologist*. 1977. Vol. 32(7). P. 513–531.
35. Child maltreatment: key facts. Geneva : World Health Organization, 2016. URL: <https://data.unicef.org/resources/a-familiar-face/>
36. Convention on the Rights of the Child. United Nations, 20 November 1989 URL: https://www.google.com/search?q=36.+Convention+on+the+Rights+of+the+Child.+United+Nations%2C+20+November+1989&oq=36.%09Convention+on+the+Rights+of+the+Child.+United+Nations%2C+20+November+1989&gs_lcrp=EgZjaHJvbWUyBggAEEUYOdIBCTQ3MzNqMGoxNagCCLACAFEFYArd6OX_YNHxBWAK3ejl_2DR&sourceid=chrome&ie=UTF-8
37. Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (Istanbul Convention). *Council of Europe* URL:

<https://www.coe.int/en/web/gender-matters/council-of-europe-convention-on-preventing-and-combating-violence-against-women-and-domestic-violence>

38. Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse (Lanzarote Convention). Council of Europe URL: <https://www.coe.int/en/web/children/lanzarote-convention>

39. General Comment No. 13 (2011): The right of the child to freedom from all forms of violence. UN Committee on the Rights of the Child, 18 April 2011. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/711722?v=pdf>

40. INSPIRE: Seven strategies for ending violence against children. Geneva : World Health Organization, 2016. URL: <https://www.who.int/publications/i/item/inspire-seven-strategies-for-ending-violence-against-children>

41. INSPIRE handbook: Action for implementing the seven strategies for ending violence against children. Geneva : World Health Organization, 2018. URL: <https://www.who.int/publications/i/item/inspire-handbook-action-for-implementing-the-seven-strategies-for-ending-violence-against-children>

42. Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography. United Nations, 25 May 2000. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/optional-protocol-convention-rights-child-sale-children-child>

43. United Nations Secretary-General's Study on Violence against Children. New York : URL: United Nations, 2006. <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/crc/united-nations-study-violence-against-children>

44. World report on violence and health. Geneva : World Health Organization, 2002. URL: <https://www.who.int/publications/i/item/9241545615>

45. Yaremko O., Banakh S. Incitement to suicide with social networks and the Internet: problems of criminal liability in Ukraine. *CEUR Workshop Proceedings*. 2018. Vol. 2300. P. 271 – 274 URL: <https://ceur-ws.org/Vol-2300/Paper65.pdf>

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Соціально-гуманітарний факультет/
Кафедра психології та соціальної роботи

Випускна кваліфікаційна робота за освітнім ступенем «магістр»

Гривнак Дмитро Тарасович

спеціальність: 231 – Соціальна робота
освітньо-професійна програма – Соціальна робота

Додатки

Частина 2

ОПИТУВАЛЬНИК

знань, установок і суб'єктивної готовності до дій щодо виявлення та реагування на випадки жорсткого поводження з дитиною

Інструкція для респондента

Шановний(а) колего!

Опитувальник спрямований на вивчення Ваших знань, ставлень та суб'єктивної готовності до дій у ситуаціях підозри чи виявлення жорсткого поводження з дитиною.

Опитувальник не є іспитом. Важливо, щоб Ви відповідали чесно, так, як вважаєте насправді.

Отримані дані будуть використані в узагальненому вигляді для наукових і навчальних цілей. Персональні дані не розголошуються.

Будь ласка, уважно читайте кожен пункт і обирайте/записуйте відповідь.

ЧАСТИНА І. ОЦІНКА ЗНАНЬ

Блок 1. Форми та прояви жорсткого поводження з дитиною

1.1. Які з наведених нижче дій можна віднести до форм жорсткого поводження з дитиною?

(можна обрати кілька варіантів)

- Ляпас по обличчю «для виховання»
- Систематичні приниження та образи дитини
- Тимчасова заборона гаджетів за правилами сім'ї
- Ігнорування базових потреб дитини (їжа, одяг, медична допомога)
- Втягування дитини в конфлікти між батьками («обери, з ким будеш жити», «передай мамі/татові...»)
- Будь-які сексуальні дії дорослого щодо дитини

1.2. Позначте, які з перелічених форм насильства Ви вважаєте **самостійними** формами жорсткого поводження з дитиною:

(можна обрати кілька варіантів)

- Фізичне насильство
- Психологічне (емоційне) насильство
- Сексуальне насильство
- Недбале ставлення (занедбання)
- Економічне насильство щодо дитини
- Цифрове насильство (кібербулінг, онлайн-експлуатація тощо)

1.3. Наведіть по одному прикладу (коротко) для кожної форми насильства:

Фізичне насильство: _____

Психологічне (емоційне) насильство: _____

Сексуальне насильство: _____

Недбале ставлення (занедбання): _____

Економічне насильство щодо дитини: _____

Цифрове насильство щодо дитини: _____

1.4. Які з перелічених індикаторів можуть свідчити про можливе жорстоке поводження з дитиною?

(можна обрати кілька варіантів)

- Часті, погано пояснені травми, синці різного ступеня загоєння
- Надмірна або «застигла» тривожність, страх дорослих
- Регулярні запізнення/пропуски занять без пояснень
- Постійна відсутність у дитини сезонного одягу, взуття
- Будь-які труднощі з навчанням
- Різка зміна поведінки (замкненість, агресивність, регресивні реакції)

Блок 2. Нормативно-правова база

2.1. На Вашу думку, які з перелічених міжнародних документів прямо стосуються захисту дітей від насильства?

(можна обрати кілька варіантів)

- Конвенція ООН про права дитини
- Стамбульська конвенція
- Європейська конвенція з прав людини
- Лише Конвенція ООН про права дитини

2.2. Які Закони України прямо регулюють питання захисту дітей від насильства?

(позначте «так/ні» для кожного пункту)

Закон	Так	Ні
«Про охорону дитинства»	☐	☐
«Про запобігання та протидію домашньому насильству»	☐	☐
«Про соціальні послуги»	☐	☐
«Про освіту»	☐	☐
Сімейний кодекс України	☐	☐
Кримінальний кодекс України	☐	☐

2.3. Напишіть, будь ласка, які служби/органи в Україні Ви вважаєте обов'язковими суб'єктами реагування на випадки жорстокого поводження з дитиною (перерахуйте не менше трьох):

2.4. Чи існує, на Вашу думку, обов'язок повідомлення про відомий Вам випадок жорстокого поводження з дитиною?

- Так, для всіх громадян
- Так, лише для певних фахівців (педагоги, медики, соцпрацівники тощо)
- Ні, це лише моральний обов'язок
- Важко відповісти

Блок 3. Алгоритм дій (кейс-запитання)

3.1. Ситуація 1.

Класний керівник помічає у 9-річної дитини повторювані синці, дитина стала замкненою, боїться контакту з дорослими. На запитання про травми відповідає нечітко, уникає розмови.

Опишіть Ваші першочергові дії (3–5 кроків):

3.2. Ситуація 2.

Соціальний працівник під час візиту додому бачить, що дитина систематично залишається без нагляду, харчування недостатнє, в оселі антисанітарія. Батьки пояснюють це «тимчасовими труднощами».

Що, на Вашу думку, необхідно зробити в першу чергу?

(оберіть один найбільш пріоритетний варіант)

- Обмежитися рекомендаціями батькам, не фіксуючи ситуацію
- Негайно викликати поліцію
- Задokumentувати випадок і повідомити відповідні служби (службу у справах дітей, центр соціальних послуг тощо)
- Спершу поспостерігати протягом кількох місяців, не повідомляючи

3.3. Кому саме Ви б повідомили про випадок або підозру жорстокого поводження з дитиною у Вашій громаді?

ЧАСТИНА II. ШКАЛИ УСТАНОВОК І СУБ'ЄКТИВНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО ДІЙ

Інструкція. Нижче наведено низку тверджень. Оцініть, будь ласка, наскільки Ви з ними згодні, за 5-бальною шкалою:

1 – повністю не згоден(на)

2 – скоріше не згоден(на)

3 – важко відповісти

4 – скоріше згоден(на)

5 – повністю згоден(на)

Поставте відповідну цифру навпроти кожного твердження.

Блок А. Ставлення до насильства та «жорсткої дисципліни»

A1. Іноді ляпас чи стусон є єдиним способом «достукатися» до дитини. _____

A2. «Легкі» фізичні покарання не можна вважати насильством, якщо вони «без злості». _____

A3. Систематичні приниження дитини (образливі прізвиська, висміювання) є такою ж формою насильства, як і побиття. _____

A4. Дитина має «беззастережно слухатися» дорослого, навіть якщо це їй шкодить. _____

A5. Використання дитини як «посередника» у конфлікті між дорослими (передача образливих меседжів) є неприпустимим. _____

Блок В. Професійна роль, права та компетентність

B1. Я добре знаю, які маю повноваження у випадку підозри жорстокого поводження з дитиною. _____

B2. У ситуації насильства над дитиною моя роль – не «карати» батьків, а запускати механізм захисту дитини. _____

B3. Я розумію, як діяти за алгоритмом реагування у типових ситуаціях. _____

B4. Мені бракує знань, щоб упевнено діяти у випадках насильства над дітьми. _____
(Зворотний пункт – для обробки)

Блок С. Готовність повідомляти та діяти

C1. Я готовий(а) офіційно повідомити відповідні служби, якщо маю обґрунтовану підозру, що дитина зазнає насильства. _____

C2. Страх конфлікту з батьками часто зупиняє мене від офіційного повідомлення. _____

C3. Я готовий(а) діяти навіть тоді, коли інформація неповна, якщо бачу реальну загрозу для дитини. _____

C4. Я знаю, у які строки та яким чином потрібно повідомляти про випадок насильства у моїй громаді. _____

Блок D. Міжвідомча взаємодія та самопочуття фахівця

D1. Я готовий(а) брати активну участь у міжвідомчих нарадах щодо випадків насильства над дітьми. _____

D2. Співпраця з іншими службами (поліція, освіта, медицина) у таких випадках більше ускладнює роботу, ніж допомагає. _____

(Зворотний пункт)

D3. Тематика насильства над дітьми є для мене емоційно виснажливою. _____

D4. Я знаю, які стратегії самодопомоги можу застосовувати, працюючи з травматичними випадками. _____

D5. У складних випадках я маю можливість отримати супервізійну або колегіальну підтримку. _____

(Опційно) Відкриті запитання для рефлексії

1. Що з матеріалів чи форм роботи на тренінгу було для Вас найбільш корисним?

---

2. Які **труднощі** Ви прогнозуєте у застосуванні отриманих знань і навичок у своїй практиці?

---

3. Що, на Вашу думку, найбільше потребує змін у системі захисту дітей від насильства у Вашій громаді?

Примітка для дослідника:

Шкала «Знання» – питання 1.1–1.4, 2.1–2.4, 3.1–3.3 (кількісна/якісна обробка за окремим ключем).

Шкала ставлення до насильства – А1–А5.

Шкала професійної компетентності – В1–В4 (В4 – зворотний).

Шкала готовності діяти/повідомляти – С1–С4 (С2 – зворотний).

Шкала міжвідомчої взаємодії та самодопомоги – D1–D5 (D2 – зворотний).

Тренінгова програма з підвищення компетентностей фахівців щодо виявлення та реагування на випадки жорстокого поводження з дитиною

Назва програми: «Виявлення та реагування на випадки жорстокого поводження з дитиною: міжвідомчий підхід»

Цільова аудиторія: соціальні працівники та фахівці центрів надання соціальних послуг, працівники служб у справах дітей та органів опіки і піклування, педагоги й шкільні психологи, медичні працівники, дільничні офіцери поліції та ювенальні поліцейські, представники неурядових організацій, які у своїй діяльності контактують з дітьми та сім'ями й можуть бути залучені до виявлення та реагування на випадки жорстокого поводження.

Загальний обсяг програми: 18 академічних годин (3 модулі по 6 академічних годин).

Формат реалізації: очний тренінг із використанням інтерактивних методів навчання (мінілекції, робота в малих групах, аналіз кейсів, рольові ігри, групові дискусії, рефлексивні вправи) з можливістю онлайн-супроводу (електронні матеріали, комунікація між модулями).

Мета програми: підвищити рівень професійних компетентностей фахівців щодо виявлення, оцінки ризиків та реагування на випадки жорстокого поводження з дитиною в умовах повномасштабної війни та трансформації системи соціальних послуг, посиливши їхню готовність діяти в логіці прав дитини, міжвідомчої взаємодії та травмаорієнтованого підходу.

Основні завдання програми:

- поглибити знання про форми жорстокого поводження з дітьми, індикатори насильства й занедбання, фактори ризику та захисні чинники;
- актуалізувати й систематизувати знання про міжнародні стандарти та національне законодавство України у сфері захисту дітей від насильства й алгоритми реагування;
- відпрацювати практичні навички виявлення, оцінки безпеки, документування та повідомлення уповноважених органів, ведення випадку й міжвідомчої координації;

- розвинути компетентності травмаорієнтованої комунікації з дитиною та взаємодії з батьками/опікунами;
- посилити здатність фахівців до рефлексії, самодопомоги й профілактики професійного вигорання при роботі з травматичними випадками.

Очікувані результати навчання:

Після проходження програми учасники:

- краще розрізняють форми насильства та індикатори жорстокого поводження з дитиною, включно з психологічним, занедбанням, економічним та цифровим насильством;
- орієнтуються в ключових положеннях міжнародних документів і національного законодавства щодо захисту дітей та знають базові алгоритми реагування;
- демонструють підвищену суб'єктивну готовність повідомляти уповноважені органи, діяти за алгоритмом, брати участь у міжвідомчій взаємодії;
- застосовують елементи травмаорієнтованого підходу у взаємодії з дитиною;
- усвідомлюють ризики професійного вигорання та мають індивідуальний план самодопомоги.

Організаційні засади: програма реалізується в малих групах (орієнтовно 15–20 учасників) із дотриманням принципів добровільності участі, інформованої згоди, конфіденційності, взаємної поваги, безпечного обговорення травматичних тем. Тренерська команда використовує техніки «закриття дня», короткі вправи на релаксацію та за потреби пропонує індивідуальне обговорення складних переживань.

Модуль 1. «Жорстоке поводження з дитиною: форми, індикатори, контекст війни»

Мета модуля: сформувані у учасників спільне розуміння феномену жорстокого поводження з дитиною, його форм, індикаторів, факторів ризику та захисних чинників, а також особливостей проявів у контексті повномасштабної війни.

Основні змістові блоки:

- Поняття «жорстоке поводження з дитиною» та його основні форми: фізичне, психологічне (емоційне), сексуальне насильство, занедбання, економічне й цифрове насильство.

- Індикатори насильства й занедбання: фізичні, психологічні, поведінкові, соціальні ознаки, на які має звертати увагу фахівець.
- Фактори ризику та захисні чинники на різних рівнях екологічної моделі (дитина, сім'я, громада, суспільство).
- Вплив війни на ризики насильства щодо дітей: вимушене переміщення, травматичний досвід, економічна нестабільність, підвищений стрес дорослих, втрата підтримуючих мереж.

Ключові методи роботи: мінілекція з елементами обговорення, «мозковий штурм» щодо форм насильства, робота в малих групах із класифікацією прикладів ситуацій, аналіз коротких кейсів або відеофрагментів (за наявності), рефлексивна вправа «що я вважав(ла) нормою раніше».

Орієнтовна тривалість: 6 академічних годин.

Модуль 2. «Нормативно-правові механізми захисту та алгоритм реагування».

Мета модуля: поглибити знання учасників про міжнародні стандарти та національне законодавство у сфері захисту дітей від насильства та відпрацювати застосування алгоритму виявлення й реагування у типових і складних ситуаціях.

Основні змістові блоки:

- Базові міжнародні стандарти: Конвенція ООН про права дитини, Стамбульська конвенція (ключові положення щодо захисту дітей від насильства).
- Національне законодавство України: Закон України «Про охорону дитинства», Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», Закон України «Про соціальні послуги», норми Сімейного та Кримінального кодексів України (положення, пов'язані з насильством щодо дітей).
- Спеціальні підзаконні акти: Постанови КМУ № 585, 866, 658, 1513 – обов'язки суб'єктів, механізми міжвідомчої взаємодії, строки повідомлення, документування випадків.
- Алгоритм дій фахівця: оцінка небезпеки й невідкладні заходи, повідомлення відповідних служб, оформлення документів, участь у веденні випадку, взаємодія з іншими суб'єктами системи захисту.

Ключові методи роботи: мінілекція з «путівником» по основних актах, аналіз нормативних документів у малих групах (пошук відповідей на практичні запитання),

розбір кейсів із моделюванням алгоритму дій («що робити завтра на роботі в аналогічній ситуації»), рольові ігри з імітацією міжвідомчих нарад, міні-тести для самоперевірки.

Орієнтовна тривалість: 6 академічних годин.

Модуль 3. «Практика виявлення та реагування: кейс-менеджмент, комунікація, самодопомога».

Мета модуля: відпрацювати практичні навички роботи з конкретними випадками жорстокого поводження з дитиною, посилити компетентності травмаорієнтованої комунікації, міжвідомчої взаємодії та самодопомоги фахівця.

Основні змістові блоки:

- Травмаорієнтоване спілкування з дитиною: базові принципи (безпеку, повага до кордонів, недопущення повторної травматизації), допустимі та недопустимі формулювання, особливості роботи з дітьми різного віку.

- Оцінка безпеки й ризику повторного насильства; участь фахівця у розробці й реалізації індивідуального плану допомоги, застосування підходу кейс-менеджменту.

- Взаємодія з батьками/опікунами: конструктивне обговорення ситуації, окреслення меж професійної ролі, розв'язання етичних дилем, робота з опором.

- Профілактика професійного вигорання: ознаки емоційного виснаження, фактори ризику, стратегії самодопомоги, роль супервізії й колегіальної підтримки.

Ключові методи роботи: поглиблений розбір кейсів (реалістичні ситуації, адаптовані до контексту учасників), рольові ігри («розмова з дитиною», «розмова з батьками», «обговорення випадку на міжвідомчій нараді»), групові дискусії щодо етичних дилем, рефлексивні вправи («мої межі», «маркери вигорання»), складання індивідуального плану самодопомоги фахівця.

Орієнтовна тривалість: 6 академічних годин.

Додаток В

Узагальнені результати емпіричного дослідження ефективності тренінгової програми з підвищення компетентностей фахівців щодо виявлення та реагування на випадки жорстокого поводження з дитиною

Таблиця В.1 «Характеристика вибірки учасників тренінгу (n = 42)»

Показник	Характеристика вибірки
<i>Загальна кількість учасників</i>	42 особи
<i>Професійні групи</i>	фахівці із соціальної роботи та працівники центрів надання соціальних послуг; працівники служб у справах дітей та органів опіки та піклування; шкільні психологи й педагогічні працівники; медичні працівники; дільничні офіцери поліції та ювенальні поліцейські
<i>Стать</i>	переважно жінки (близько 85 %)
<i>Віковий діапазон</i>	від 24 до 56 років
<i>Стаж роботи з дітьми</i>	у середньому 9,2 року
<i>Попередній досвід навчання</i>	частина учасників проходила короткострокові тренінги з тематики домашнього насильства; цілеспрямована підготовка саме щодо виявлення та реагування на жорстоке поводження з дитиною у більшості відсутня (за самооцінкою)

Таблиця В.2 «Узагальнена динаміка ключових показників «до» та «після» участі у тренінгу»

Показник	Зміст показника	Узагальнена динаміка після участі у тренінгу
<i>Рівень знань</i>	Обізнаність щодо форм жорстокого поводження, індикаторів насильства й занедбання, нормативно-правової бази та алгоритмів реагування	Істотне зростання рівня знань; учасники точніше розрізняють форми насильства, індикатори, обов'язкові кроки реагування
<i>Установки щодо насильства та «жорсткої дисципліни»</i>	Ставлення до фізичних покарань, психологічного насильства, принижень, орієнтація на права дитини	Зниження толерантності до фізичних покарань і принижень; посилення орієнтації на недопустимість психологічного насильства та принцип найкращих інтересів дитини
<i>Суб'єктивна готовність до професійних дій</i>	Готовність повідомляти уповноважені органи, діяти за алгоритмом, взаємодіяти з іншими службами, застосовувати травмаорієнтований підхід	Підвищення впевненості у власних знаннях і повноваженнях; зростання готовності повідомляти про підозру на насильство, брати участь у міжвідомчій взаємодії та запускати механізм захисту дитини